

**RUTAS DE
LA MEMORIA
OBRERA III**

La Ley de Memoria Democrática establece, como *deber ineludible* para fortalecer las virtudes cívicas y los valores constitucionales, conocer y divulgar la trayectoria y sacrificios de los movimientos colectivos y personas individuales que participaron en la lucha por sus derechos y por la libertad de todos.

En ese contexto, la reivindicación de la memoria obrera ocupa, en nuestra opinión, un lugar central por cuanto la lucha de quienes en los tiempos oscuros rompieron el silencio impuesto y se levantaron contra la injusticia y por la dignidad del trabajo fue clave en la reconstrucción de la razón democrática, articulando la defensa de sus reivindicaciones sociales y económicas con la demanda de libertades civiles.

Tales son los objetivos a los que, modesta pero decididamente, pretendemos contribuir desde la *Fundación de Estudios e Iniciativas Sociolaborales (FEIS)*, promovida por la Confederación Sindical de Comisiones Obreras del País Valenciano, mediante la publicación de una serie de *rutas de memoria obrera* que reivindicquen la centralidad de la lucha sindical en la conquista de la democracia y puedan utilizarse tanto de documentación complementaria para itinerarios urbanos como de guía docente en centros educativos, funciones ambas avaladas por la más reciente legislación en materia memorialista y educativa.

RUTAS DE LA MEMORIA OBRERA III

Pere Beneyto Calatayud
Alberto Gómez Roda
(coords.)

EDITA

PATROCINA

Colección Rutas de la Memoria Obrera
Serie Menor, 3

Colección Rutas de la Memoria Obrera

Serie Menor, 1

Dirección del proyecto editorial:

Ismael Saz Campos (Universitat de València)

Mar Esquembre Cerdá (Universidad de Alicante)

Odet Moliner García (Universitat Jaume I)

Coordinación y edición del volumen 3 a cargo de:

Pere Beneyto Calatayud

Alberto Gómez Roda

Autores:

Pere Beneyto Calatayud, Alberto Gómez Roda,

Carlos Salinas Salinas, Francisco Signes Martínez

Edita:

Fundación de Estudios e Iniciativas Sociolaborales

Patrocina:

Delegaciópn de memoria Democrática

Colabora:

Federació d'Educació de Comissions Obreres del País Valencià

Cartografía:

Institut Cartogràfic Valencià GVA

Fotografía de la cubierta:

Treballadora del tèxtil d'Ontinyent. Arxiu Fotogràfic L'ETNO. Col·lecció Caparrós.

Fotografía de la contracubierta:

Concentración de trabajadores de la construcción ante la CNS. Alicante, 25 febrero 1976.

Diseño: Espirelius

Imprime: La Imprenta CG

DL: V-1783/2026

ÍNDICE

5 PRESENTACIÓN

Pere J. Beneyto

10 LAS HUELGAS DE 1976 Y EL CONFLICTO DE LA MADERA EN VALENCIA

Pere J. Beneyto

40 ALICANTE, 1976: HUELGA DE LA CONSTRUCCIÓN

Carlos Salinas Salinas

62 TREBALL I MOVIMENT OBRER EN ONTINYENT I LA VALL D'ALBAIDA 1950-1980

Alberto Gómez Roda

104 TREBALL I MOVIMENT OBRER EN LA COSTERA I LA CANAL DE NAVARRÈS 1950-1980

Alberto Gómez Roda

162 MEMORIA OBRERA DE MACOSA: LA GRAN FACTORIA METALÚRGICA VALENCIANA

Francisco Signes Martínez

A large industrial factory with many workers at their stations. The workers are seated at long tables, and the room is filled with machinery and equipment. The lighting is bright, and the overall atmosphere is one of a busy, large-scale manufacturing environment.

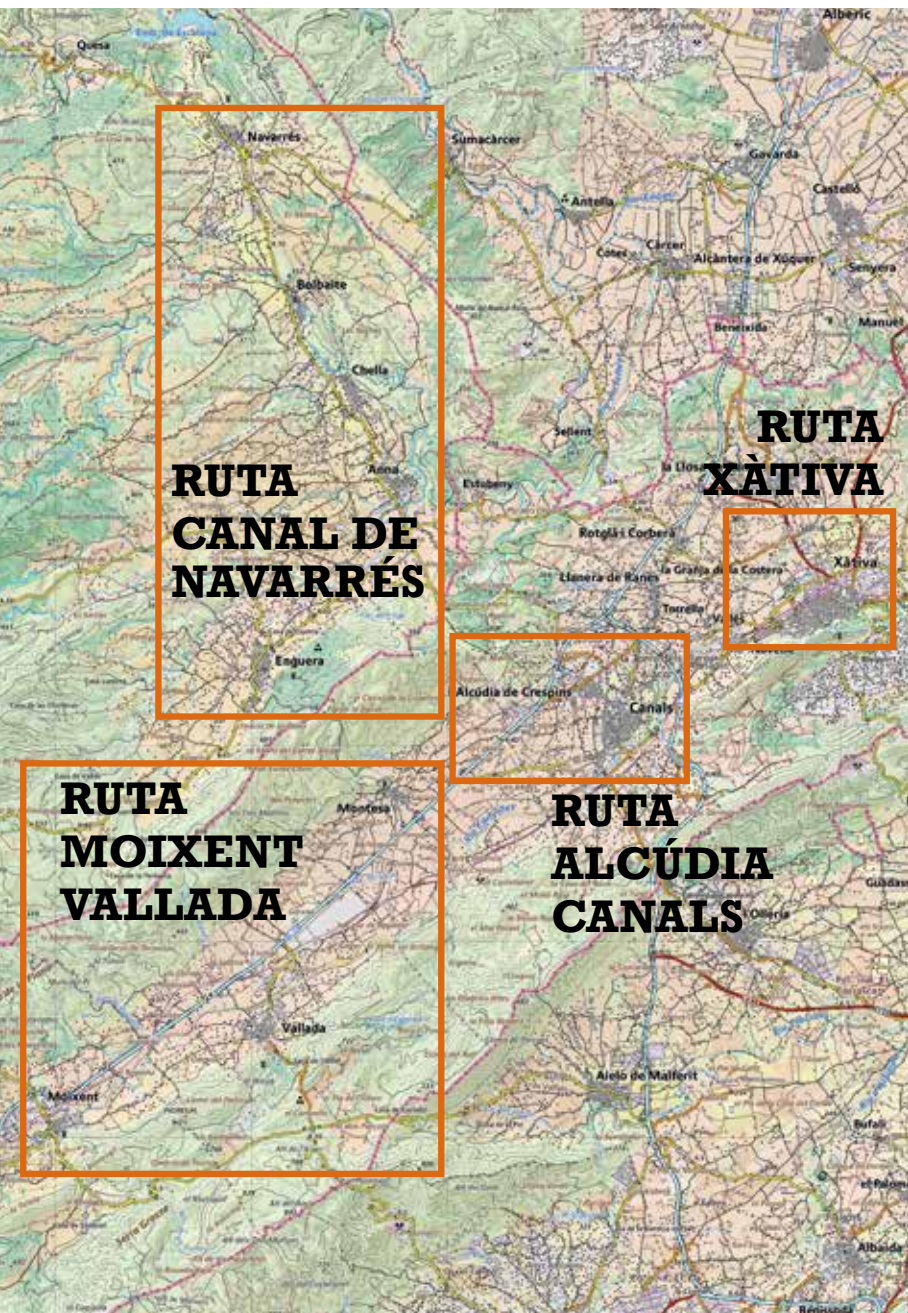
**TREBALL
I MOVIMENT
OBRER
EN LA COSTERA
I LA CANAL
DE NAVARRÈS
1950-1980**

Alberto Gómez Roda

[PÁGINA ANTERIOR]

Vista general de la nave de confecció.

Catálogo Ferrys 1994.

Un poco de historia...

Les comarques veïnes de La Costera i la Canal de Navarrés han tingut un important passat industrial, de migracions, organització i lluita obrera que deu formar part de la memòria democràtica valenciana. Cal recordar empreses emblemàtiques com les vinculades a la marca Lois, nascuda en Millares, Piqueras y Marín a Enguera, Gregorio Molina i Cartonajes Hinojosa en Xàtiva, Rodrigo Sancho i Ferrys en Canals, o Indústries Cerdà a Vallada. Amb l'excepció de Hinojosa, totes han desaparegut. La crisi industrial dels anys 1990 va colpejar durament el sindicalisme en ambdues comarques.

En 1981, un 62'1% de la població assalariada en Canals treballava en la indústria. Una situació semblant tenien altres localitats importants de La Costera: l'Alcúdia de Crespins amb una taxa d'ocupació en la indústria del 53'3%, Moixent amb el 51% o Vallada amb el 66'1%. Altres poblacions com Montesa o la Font de la Figuera eren en canvi poblacions agràries. En Xàtiva, pel seu caràcter de capital intercomarcal i nus de comunicacions, predominava el sector serveis i del comerç, encara que també tenia indústria del paper, d'arques, tovalloles, etc.

En les dècades de 1960 i 1970, un important allau de població immigrant va arribar als pobles industrials provinent dels més agraris i endarrerits de la pròpia comarca i de la Canal de Navarrés, així com de províncies com Albacete i Ciudad Real. En tot el País Valencià, la població nascuda al seu territori va baixar d'un 80'84% en 1960 al 65'26% en 1970. La immigració va tenir un important protagonisme en la reactivació del moviment obrer i la lluita contra la dictadura, com fan paleses les biografies d'alguns dels sindicalistes més actius.

Proposem quatre recorreguts o rutes de memòria obrera en La Costera i la Canal de Navarrés: (1) Xàtiva (capital comarcal, indústries del paper i diverses), (2) Alcúdia de Crespins – Canals (adobats de la pell i confecció), (3) Enguera – Anna – Navarrés (tèxtils) i (4) Vallada – Moixent (fabricació de mobles de vímet).

ELECCIONES SINDICALES 2026 – LA COSTERA Y LA CANAL DE NAVARRÉS

	LA COSTERA		LA CANAL DE NAVARRÉS		TOTAL 2 COMARCAS	
	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%
CCOO	167	49,7	16	26,7	183	46,2
UGT	78	23,2	35	58,3	113	28,5
Otros	91	27,1	9	15,0	100	25,3
Total	336	100	60	100	396	100

La nostra no és, tanmateix, una proposta nostàlgica de record d'un passat perdut, sinó la reivindicació de la memòria dels qui, amb el seu esforç, sembraren llavors les bases de la xarxa sindical que, a hores d'ara, representa i defensa els interessos dels treballadors i treballadores d'aquestes comarques.

1 RUTA XÀTIVA

[esquerra] El desaparegut Molí de Perico, al costat de la plaça de bous.

[dreta] Cartonatges Hinojosa, a la dreta de la plaça de bous coberta, en una vista actual des del castell de Xàtiva.

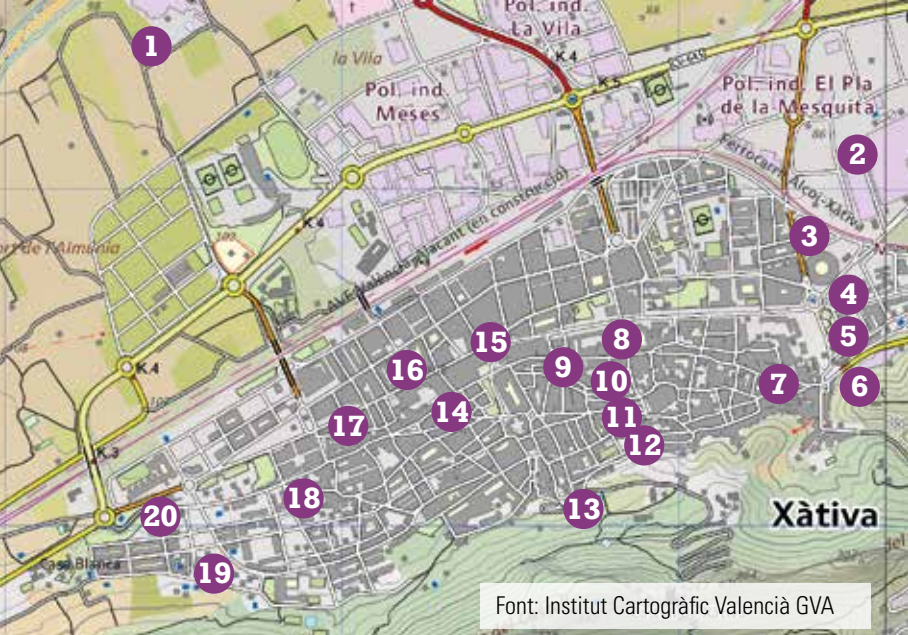

Imatges actuals de les esglésies de Sant Pere (esquerra) i de Sant Francesc (dreta).

Casa de Cultura: imatges de la façana al carrer Montcada quan va ser seu falangista durant la dictadura (esquerra) i actual, pati interior i relleu de Felip V cap a baix en l'escala.

01.- Papelera de San Jorge (Gregorio Molina)	11.- Antiga CNS
02.- Cartonajes Hinojosa	12.- Sant Domènech
03.- Molí de Perico	13.- Casas Gregorio Molina
04.- Transports Borredà	14.- Seu de l'antiga BPS
05.- Fàbrica de tovalles	15.- Restaurant Casa l'Abuela
06.- Fàbrica d'arques Dolores Vidal	16.- Fàbrica de sabons
07.- Sant Pere	17.- Fàbrica de marraixes i cistelles
08.- Fàbrica de licors	18.- Sants Joans (Raval)
09.- Sant Francesc	19.- Grup d'habitatges Manuel Casesnoves
10.- Casa de Cultura	20.- Almàssera

Llocs vinculats a Gregorio Molina:

- 01 Antiga fàbrica de la Papelera de San Jorge
- 09 Sant Francesc (dessacralitzada): "Cine de Gregorio [Molina]"
- 13 Casas Gregorio Molina
- 02-06, 08, 16, 17 i 20 Altres fàbriques i empreses (totes desaparegudes, excepte Hinojosa)

Llocs vinculats a l'obrerisme catòlic:

- 07 Sant Pere
- 15 Restaurant Casa de la Abuela: lloc de treball del capellà obrer Nicolás David.
- 18 Sants Joans (Barri del Raval): on José Alcántara va ser rector des de 1959

Llocs significatius en la reorganització del moviment obrer:

- 10 Antiga Casa de Cultura, actual Casal de la Joventud: lloc de presentació pública de la USO, març de 1977.
- 11 Antiga CNS, actual seu sindical de CCOO, UGT i USO: lloc en 1977 de la primera conferència de CCOO de La Costera i de l'assemblea constitutiva de la UGT comarcal.
- 12 Gran Teatre (església desacralitzada de Sant Doménech): lloc de presentació de la USO d'Arts Gràfiques en abril de 1977.
- 14 Ubicació que fou d'oficines i centre de detenció de la BPS, la policia política franquista.

Barris singulars d'habitatges obrers:

- 19 Grup Manuel Casesnoves (Barri Vernisa)

[esquerra] Seu sindical antiga de la CNS, els sindicats verticals franquistes, actual de CCOO i altres sindicats.
[dreta] Sant Domènec.

[esquerra] Les anomenades Cases de Gregorio Molina.
[dreta] Edifici on va estar allotjada la Brigada Político-Social, la policia política de la dictadura franquista, a Xàtiva.

[esquerra] Restaurant Casa de la Abuela, on va treballar Nicolas David.
[dreta] Antiga fàbrica de sabons.

[esquerra] Ximenera que queda com a vestigi de l'antiga fàbrica de marraixes i cistelles.
[dreta] Església dels Sants Joans, al barri del Raval.

[esquerra] Grup d'habitatges de Manuel Casesnoves, edificat per un grup de 24 famílies necessitades de vivenda, organitzades en cooperativa l'1 de gener de 1960, en un solar donat per Ismael Ballester. Les claus es van lliurar el 29 d'octubre de 1961.

[dreta] Ximenera vestigi de la desapareguda almàssera.

1.- ESCENARIS OPOSATS: XÀTIVA EN REPÚBLICA I EN DICTADURA

1.1.- XÀTIVA EN TEMPS DE LA GUERRA ANTIFEIXISTA

Durant la II República, en els anys de la guerra fins març de 1939, va haver en Xàtiva un dens teixit associatiu de les classes populars, documentat per Vicent Gimeno. Aquest associacionisme va desaparèixer per la repressió i la imposició d'un dictadura d'extrema dreta, confessional i nacionalista de partit únic, pels colpistes de juliol de 1936. Les fonts documentals anteriors a 1939 fan esment als partits polítics d'esqueres (PURA, URN, PCE, ER, PVE), a col·lectivitats d'oficis (d'obres de vila, barbers, fusters, carboners, horticultors, ramaders, perruquers, ferrers, pintors murals, fumigadors, llauers, sastres, dependents mercantils...), a indústries col·lectivitzades (metal·lúrgia, transports, fusteries), a cooperatives (agrícola, de treballadors del camp, de la taronja, de la fusta, del carbó, de la metal·lúrgia, etc.), a sindicats (CNT i UGT, amb els seus

Imatge aèria del bombardeig de l'estació de Xàtiva el 12 de febrer de 1939, presa pels militars feixistes italians. Imatge facilitada per l'AMX.

sindicats únics i seccions), a comitès d'organització del poder local (local del Front Popular, Executiu del Front Popular, Revolucionari), a agrupacions, associacions i seccions femenines (del PCE, Acció Cívica de la Dona, Dones Antifeixistes), de joves (Aliança Jovenil Antifeixista, Joventut d'Acció Cívica de la Dona), a la Solidaritat Internacional Antifeixista, etc.

El 12 de febrer de 1939, la ciutat va patir un cruent atac per cinc bombarders italians sobre l'àrea ferroviària, en el moment del pas d'un comboi de transport d'una brigada mixta de l'exèrcit de la República. Van morir 129 persones i més de 200 van ser ferides. La victòria dels agressors va sepultar l'episodi en l'oblit fins fa pocs anys. En 2007 se va erigir un monument, l'*Aixopluc* de Miquel Mollà, a la memòria de les víctimes d'aquell bombardeig contra població indefensa. La destrucció va continuar poc després en la desfeta de la República i la imposició d'un sistema dictatorial de partit únic fins 1978.

1.2.- XÀTIVA 1960-1975: CANVI DE L'ESTRUCTURA PRODUCTIVA I IMMIGRACIÓ

Xàtiva tenia petites indústries artesanals i botigues pel seu caràcter de capital comarcal i encreuament de camins. Als anys 1960 desapareixen moltes, unes per haver quedat obsolets els seus productes (barreters, guarnicioners, ebenistes...) i altres per la competència forana d'empreses grans i amb tecnologia moderna (destil·leries, taulelleries, juteres, fusteries...). La fàbrica més gran era la Papelera de San Jorge, que comptava en 1961 amb 325 treballadors i va experimentar un notable auge de plantilla i producció. Entre altres empreses rellevants d'aleshores cal esmentar Cartonajes Hinojosa, fàbriques de tovalloles i d'arques, i el Grup Borredà de transports internacionals. La ciutat va rebre un important corrent immigratori.

Treballadores de la fàbrica de tovalloles "Muntadas", 1945. AMX, Imatges per al Futur 308.

2.- EL SECTOR PAPERER I IMPRESSOR

2.1.- PAPERERES I IMPREMTES: UNA TRADICIÓ SECULAR XATIVINA

Xàtiva està vinculada al paper i la impremta des de l'Edat Mitjana. Medina Shatiba fou la primera ciutat occidental amb indústria paperera i Jaume I va decidir protegir-la. La ciutat s'erigirà en subministradora de paper de la Corona d'Aragó. El *Llibre del Repartiment* està fet amb paper manufacturat a Xàtiva i aquest es va distribuir per tota Europa en substitució del pergamí d'origen animal. En el segle XX, les dos papereres més importants van ser Gregorio Molina, desapareguda, i Cartonajes Hinojosa. En Xàtiva també van haver moltes impremtes.

LES ARTS GRAFIQUES DE LA COSTERA EN LA DECADA DEL 80

En la dècada de 1980 és quan més actius van estar els treballadors del sindicat de CCOO de les arts gràfiques a Xàtiva. A principis de 1981 van convocar la primera vaga a Xàtiva després de la dictadura, amb motiu del conveni que s'estava negociant en l'àmbit estatal de les arts gràfiques. Hi van aconseguir aturar i adherir-se el 90 per 100 dels treballadors i treballadores del sector, també els de Cartonajes Hinojosa, que també tenien el conveni de les arts gràfiques. Després van haver dos convocatòries més amb la mateixa participació que la primera.

En eixa dècada de 1980 n'hi havien en el sector nou impremtes amb el mateix conveni, una de cartonatges, dos d'impressió de paper de regals, tres d'impressió de paper engomat, amb una estimació en conjunt de 164 treballadors. Al cap del temps n'hi han algunes empreses que hui ja no estan, algunes pel canvi digital van tancar i altres per no tindre substitució generacional.

Número de treballadors per impremtes: Marbau i Mateu en tenien 14; Martí 8; Castor 6; La Seu, Grau i Herrero 4; i Papiro ocupava només tres empleats. De papers engomats hi van haver quatre fàbriques: Iborra amb 6 treballadors, Alberto en tenia cinc, mentre que Engomados Játiva i Engomats Ramiro Pla donaven treball a 4 empleats cadascuna. "Zapatones" i Mariano López fabricaven paper de regal i cadascuna tenia sis treballadors.

2.2.- PAPELERA DE SAN JORGE I GREGORIO MOLINA

UN COMPLEX INDUSTRIAL AUTOSUFICIENT

Gregorio Molina Ribera, empresari provinent de Banyeres de Mariola, va instal·lar en 1932 una fàbrica junt al riu Canyoles als afores de la ciutat, amb el nom de *Papelera de San Jorge*. El complex industrial va arribar en successives ampliacions a ocupar 65.000 m², amb tres centenars de treballadors, molí propi i fàbrica de llum. L'empresa va créixer en la dictadura, produïa cartró d'envoltori d'electrodomèstics com llavadores i frigorífics. En faltar Molina, va viure un difícil traspàs a la segona generació, convertida en societat anònima però amb la direcció o el consell d'administració a parts iguals entre els hereus. Anirà llanguint des de finals dels 60 fins al seu tancament definitiu.

Fàbrica de la Papelera de San Jorge en primer pla, amb les adquirides per Gregorio Molina en la pedania xativina de Torre de Lloris i al barri de Campanar (València), 1964. AMX

UN EMPRESARI CATÒLIC I MEGALÒMAN

Gregorio Molina era un empresari model del paternalisme catòlic franquista. Tenia la seua residència en un xalet dins el recinte de la fàbrica i allà va construir una capella, en la qual se celebrava missa els diumenges amb l'assistència dels treballadors.

Molina repartia el sou setmanal acabada la cerimònia religiosa. Hi havia també al seu càrrec un grup de monges que es dedicaven a cuinar per als empleats, als quals va portar de visita a Roma a veure al Papa Pius XII. Era a més l'amo del castell de Xàtiva, residència d'estiu de l'Arquebisbe. L'empresari va pagar l'adquisició per a la Col·legiata del títol honorífic d'Abadia Mitrada, va sufragar dos passos de Setmana Santa i presidia les principals processons. Tenia al centre de Xàtiva el *Salón de los Obreros*, amb jocs i biblioteca, i el *Cine de Gregorio*, situat en l'Església de Sant Francesc, llavors dessacralitzada. "Empresari megalòman, fervent cristià, filantrop, amic de les autoritats franquistes, mecenes", escriu Purificació Mascarell sobre Gregorio Molina.

Les instal·lacions ruïnoses de la *Papelera de San Jorge* perviuen tancades a l'espera d'una probable demolició per raons de seguretat. El complex industrial s'abastia d'aigua mitjançant assut i sèquia. Té dues xemeneies industrials, la més gran arriba als 50 metres d'altura, un seguit d'habitatges per a personal intern a la fàbrica, capella i xalet de la família Molina.

Imatges actuals de l'interior de les naus de la paperera, desmantellades de maquinària i en ruïna, 2025.

Imatges actuals dels exteriors de les instal·lacions del complex paperer de Gregorio Molina: església, naus de fabricació i xalet residència de l'empresari, 2025.

Nicolás David Mora

(Manises 1932 – Isábena 1984)

Nicolás David, seminarista (1955).
Foto cedida per Neus Álvarez

El pare de Nicolás tenia una fàbrica de ceràmica a Manises. Era una persona religiosa i, per la seua influència, Nicolás va ingressar als 11 anys en el seminari a Montcada. Va cantar missa a l'abril de 1956 i el seu primer destí va ser Zarra, on va estar cinc anys. D'allí va ser traslladat a la parròquia de Sant Pere, a Xàtiva, com consiliari de la JOC i la HOAC. Allí estava molt bolcat amb la joventut. A la seua arribada no va accedir a reunir-se amb Gregorio Molina, qui tenia per costum cridar els nous sacerdots a reunir-se amb ell. En canvi, va protestar per no pagar l'empresari el que corresponia a la dona d'un empleat que estava de baixa i li faltava diners per a comprar calçat als seus fills. Des d'este

incident, Molina va començar a considerar-lo problemàtic. Nicolás atreïa a Sant Pere a jóvens de tot el poble, però el bisbat va decidir el seu trasllat a la parròquia dels Sants Joans, on la gent pobra estava més allunyada de l'Església. Del bisbat també enviaven a joves sacerdots a compartir vida amb els consiliaris, per exemple Pepe Corell, qui va ser rector a Bunyol, o Juan Alfonso Vila, que ha sigut rector en La Coma (Paterna). Són els que anaven a casa dels ja reconeguts com a "capellans obrers" o capellans anomenats llavors "comunistes" per a desprestigiar-los. Es van eixir també de l'Església, encara que van arribar a cantar missa.

Nicolás David només va exercir deu anys com a capellà, cinc a Zarra i altres cinc a Xàtiva. Arran de la visita d'un bisbe de Xile per a emportar-se gent amb vocació pastoral i reforçar la seua diòcesi, van negociar en una reunió amb matrimonis de la HOAC, en la qual Nicolás David va anteposar que els pobres recuperaren la dignitat de classe treballadora al sentiment religiós, que vindria després. No ho van acceptar i la comunitat va decidir no anar. Van continuar, però arran de tot allò Nicolás va entrar en una crisi vocacional. Tenien als bisbes en contra, cridant-los l'atenció contínuament al mateix temps que els mantenien en les parròquies per la gent que arrossegaven. Nicolás s'havia llevat la sotana, s'identificava molt amb Joan XXIII i en tots els sermons es pronunciava contra els rics. Cada vegada estava més incòmode. Perquè no manaren sobre ell, va decidir renunciar a la paga del bisbat i es va buscar treball. Primer va estar com a cambrer en Ca l'Abuela, però la Guàrdia Civil va començar a advertir als propietaris i va haver d'anar-se. Una empresa de fusteria metàl·lica li va donar treball, però de nou els agents van advertir a l'empresari que tenia a "un comunista" emprat. Van posar a Nicolás a fer faenes pesades perquè deixara el treball. Sent xiquet, als set anys, havia tingut una artritis reumatoide i per esta causa tenia problemes crònics de cor, tenia malament les dos mitrals i no podia fer treballs pesats. Es va adonar que no podia suportar allò però també que ja no tenia sentit seguir a l'Església si volia seguir del costat dels pobres.

Eren temps molt revoltats: Maig del 68, estats d'excepció a Espanya i dos vegades al País Basc... Al maig del 68 ja va haver-hi gent de les JOC que se'n va anar a París a una trobada. Després Nicolás va demanar la dispensa i es va posar a treballar en una fàbrica que estava entre València i Benetús, Brillocera es deia. Feien una cera per a

empastifar les taronges i que es conservaren més per al comerç. Nicolás i Luis Marco, un altre que s'havia eixit del clergat i es va posar a treballar de professor, es van adonar que vivien una situació de persecució molt semblant, no facilitar-los les coses per a trobar treball. Nicolás va estar en Brillocera uns mesos, un any tal vegada.

Nicolás David i Neus Álvarez amb les seues filles a l'exili en Suècia. Imatge cedida per Neus Álvarez

En 1969 va demanar a Neus Álvarez fer-se nuvis. Neus estava en la JOC i tenia un càrrec. Oficialment es van casar a l'Hospitalet de Llobregat, encara que mai van anar allí, els van fer el tràmit allí. Es van casar al gener de 1971 en una església de Bunyol, allí hi havia molts comunistes i un grupet de capellans obrers, Pepe Corell i altres. Tenien por que es presentara la Guàrdia Civil i va ser una cosa mig clandestina. Poc després, Neus

va estar en una reunió de la JOC a la casa parroquial d'Alfarrasí i li van fer anar a declarar en la Guàrdia Civil. Es va deixar llavors l'alliberament i es va emprar de cuinera en una escola de Benetússer. Poc després de donar a llum a la seua segona filla, el 19 de gener de 1972, van detindre a Nicolás a Madrid, a la fi de febrer. Ja s'havia deixat Brillocera i havia muntat una cooperativa de pintors, en el camí de Trànsits de València. Ja havien creat la Unió Sindical Obrera (USO). Els detinguts van passar a presó en Carabanchel. Els van tancar en la quarta galeria, amb gent d'ETA, ho compartien tot. Els comuns estaven en la tercera. Neus va fer un munt de viatges a Madrid en els autobusos d'Auto Res. Quan estava en la capital s'allotjava acollida un casa d'advocats vinculats a la USO. Cada tres dies entraven als locutoris i Nicolás estava ja malalt. Els funcionaris de la presó no li van donar els antibiòtics que li va portar Neus, al·legant que podien ser drogues. Arran de tot allò va quedar tocat de salut, sempre va tindre una salut delicada. A la fi de març en el TOP els van demanar 12 anys i un dia de presó als 9 detinguts, encara que Neus no conserva cap document del procés.

En eixir Nicolás de la presó en llibertat provisional, es van anar a viure a un pis en Benetússer. Nicolás havia d'anar cada 15 dies a presentar-se al jutjat. Militants d'Amnistia Internacional a Suècia havien difós el cas dels 9 detinguts, les peticions de condemna. Nicolás va veure la possibilitat d'eixir d'Espanya. Si volien anar-se'n, havien de fer-ho abans que caducara el passaport en setembre de 1974, perquè en llibertat provisional a l'espera de juí no el renovarien. El 15 de juliol de 1974 se'n va anar a Suècia, on els companys d'Al els van buscar allotjament a Upsala, un apartament de dos habitacions en un barri on vivien molts llatinoamericans, molts exiliats de Xile. El 2 d'agost de 1974 es va afegir Neus amb les seues dos filles. Nicolás a Suècia escrivia articles que li traduïen al suec. Quan va arribar la notícia de la mort de Franco, Nicolás volia seguir a Suècia, era el país més progressista del món, tenia tot allò per què lluitaven. Però a Neus no li agradava, no aguantava el fred i van tornar en 1976.

Intervenció de Nicolás David en un míting de la USO del País Valencià, 1977. Imatge cedida per Neus Álvarez.

En tornar Nicolás a Espanya, la USO li va oferir treball com alliberat sindical. Va ser secretari general de la USO del País Valencià. Després, en veure que dirigents del sindicat es ficaven en la UCD, va iniciar negociacions per a entrar en CCOO, amb la condició de no estar en cap partit polític. Va ingressar amb altres militants de la USO com a Corrent Socialista Autogestionària en CCOO PV en el II Congrés d'aquest sindicat, celebrat a Bunyol en 1980. Es van instal·lar a viure en Beniparrell. Nicolás estava alliberat en CCOO, empleat per a formació sindical amb Inma Bernabé. Va faltar de sobte durant un viatge en 1984 per un accident cardiovascular.

Font: Entrevista el 24/11/2025 a Neus Álvarez Vidal (Xàtiva, 3/8/1946).
Arxiu Històric CCOO PV

3.- L'OBRETERISME CATÒLIC

3.1.- CONSILIARIS, SACERDOTS-OBRERS, MISSIONS OBRERES

Una generació minoritària de sacerdots, impulsats pel Concili Vaticà II (1962-1965), van optar per implicar-se en la lluita de la classe obrera i contra la dictadura. Els inicis d'aquesta aproximació al sector obrer a Xàtiva es deuen a JOSÉ ALCÁNTARA. L'any 1959 es va instal·lar, com a rector de l'església dels Sants Joans, al barri del Raval. Amb la seua iniciativa es van construir unes cases per a migrants i persones necessitades, als afores de Xàtiva, al barri de Vernissa. En la seua construcció participaven els mateixos beneficiaris. Així mateix, va iniciar els moviments d'Acció Catòlica, la JOC (Joventut Obrera Cristiana) i l'HOAC (Germanor Obrera d'Acció Catòlica). El 1964, li va succeir NICOLÁS DAVID com a consiliari, sacerdot dedicat als moviments apostòlics, fins a 1970. Nicolás David es va secularitzar i va militar més tard en el sindicat clandestí USO. Fou el primer capellà-obrer a Xàtiva. El seu treball de cambrer al restaurant Casa la Abuela va ser impactant, ja que era impensable en l'època que un capellà treballés com a un obrer més.

3.2.- LES JOVENTUTS OBRERES CRISTIANES (JOC) A XÀTIVA

La JOC estava formada per joves treballadors, aprenents a partir dels catorze anys, l'edat laboral legal en la dictadura. En petits grups es posava en pràctica el mètode conegut com *revisió de vida obrera*: veure la realitat, jutjar-la i, arribant al compromís, actuar. Feien campanyes de conscienciació, repartien el diari *Juventud Obrera* en els centres de treball i per les cases. Es van crear comitès d'emigració, els quals redactaven una xicoteta revista. Els militants xativins de la JOC tenien trobades periòdiques amb militants del mateix moviment de les comarques veïnes, també amb

Activitats dels grups de la JOC de Xàtiva i La Costera amb Nicolás David com a consiliari (1964-1968).
Imatges cedides per Neus Álvarez.

organitzacions d'altres parts d'Espanya, com les del 1r de Maig. Per a la de 1964 al paratge del Pou Clar d'Ontinyent es van omplir 14 autobusos. Fou dissolta per una forta càrrega policial. En novembre de 1965, la guàrdia civil va interrogar, detenir i amonestar alguns militants per aquest activisme, encara que l'adscripció del moviment a l'Acció Catòlica garantia una relativa immunitat a la repressió.

3.3.- DE L'HOAC ALS GRUPS OBRERS D'ESTUDIS SOCIALS I L'OSO

Membres de la *Hermandad Obrera de Acción Católica* (HOAC) van fundar el *Centro de Cultura Popular*. També es va crear una plataforma, els Grups Obrers d'Estudis Socials, en que no només participaven militants de l'HOAC, sinó també simpatitzants. Hi va sorgir la decisió d'un grup de militants de passar a l'organització i l'acció directament política. Destacats militants xativins de l'HOAC, com Marcelino Miravalles, treballador de l'empresa Gregorio Molina fins a l'any 73 en què va ser acomiadat, defensaven l'anomenada OSO, Oposició Sindical Obrera, radicalment oposada a la utilització de les vies legals. En la línia del FRAP, l'OSO no va arribar a sobreviure. En canvi va triomfar l'opció de CCOO i l'USO d'aprofitar i sobrepassar el marc laboral franquista.

Foto dels assistents en targeta del "1r cursillo de la HOAC celebrado en Játiva, 26-30 diciembre 1966". Cedida per Neus Álvarez.

1er Cursillo H. O. A. C. celebrado en JATIVA (Valencia)
los días 26, 27, 28, 29 y 30 Diciembre 1966

"LOS JABATOS"	José Miguel Coronado Sabauilla Marques de Caro, 3, 1.ª - Valencia - 3	Eulogio Taberner Taberner Granada, 25 - Valencia	"LOS CINCO"
	Marcelino Miravalles Roig Fuente San Juan, 7 - Játiva	Javier Barona Serrano José Antonio, 34 - Játiva	
	Francisco Salla Ibáñez Sarguilla, 9, 3.ª - Valencia - 8	Santiago Sánchez Moreno Callejón de Ramera, 11, 1.ª, 2.ª - Játiva	
	Jaime Barberá Tormo Victoria M. Concepción, 21 - Játiva	Encarnación Boluda Soler Pastora, 5 - Alzira	
	Lolita Arocas Garcés Olivera, 37, 1.ª, 8.ª - Valencia - 8	Vicen ...rcio Ramón Avenida de Burgos, 16 - Játiva	
"LOS CUERVOS"	Miguel Mir Villar Librería Estepan, 4, 1.ª - Valencia - 9	Baltasar Justicia Núñez San Mateo, 11 - Alzira (Alzira)	"EL RONQUIO"
	Carlos María Barbarin López Calle de Dos Molinos, s/n - Játiva	Salvador Sánchez Ruiz Joaquín Costa, 54 - Valencia - 5	
	Dionisio Martí Bixquert Calle Plaza de Toros, casa Talla - Játiva	María Jesús Marco Pérez P. Correo de Toros, 4 - Valencia - 9	
	José Guerola Espi Balmón, 16, 13.ª - Valencia - 8	José Antonio Sañcho Aznar <small>Colegiador</small> Callejón de Ramera, 5 - Gornostoma (Alzira)	
	Antonio Signes Mulet San Miguel, Colegiador - Baterna (Alzira)	Jaime Ripoll García Mozuela, 17 - Játiva	
"LOS GORRISTAS"	Mari Carmen Soler Llopis San Vicente, 109 - Valencia - 7	Bernardino Alegre Pérez Joaquín Costa, 53 - Valencia - 5	"LOS INTOCABLES"
	José Ruiz Romero Alfard Pla, 15 - Játiva	José Cantador Sánchez San Cristóbal, 29 - Játiva	
	Pedro Brigido Cantador Grupo Sacois, 1.ª, 1.ª - Játiva	José Palet Mahiques San Pedro, 43 - Játiva	
	Leoncio Onsurbe García Benito Marquet, 12, p. 4 - Valencia	José Juan Balbastro P. Melzoia, 4 - Mòlta (Valencia)	
	Luis Navarro Baeza Calle Talla, 23 - Caspella (Alzira)	Sarah Boluda Soler Pastora, 5 - Alzira	

Nicolás Lorente González
Paseo Mallá, 31, B. 1.ª, 2
JABADELL (Barcelona)

En els anys 60, les motos italianes de la marca Vespa van ser molt populars. Joves en Vespa al carrer Montcada. AMX Fons García Molina.

4.- EL SINDICALISME EN XÀTIVA I LA COSTERA, DE LA DICTADURA A LA DEMOCRÀCIA

4.1.- PRIMERES CONTESTACIONS OBRERES I ASSESSORIA LABORAL

El 1964, Gregorio Molina va comprar 125 motos Vespa per als treballadors, com si fos un regal però que podien pagar a poc a poc realitzant hores extres. Va resultar, finalment, que feien a compte del pagament de la moto més hores que valia el vehicle a dos rodes. L'atropellament va ser denunciat per Pedro Brígido, de la JOC, i per Bernat Sifre, de la HOAC. L'afer es va publicar al periòdic *Juventud Obrera* i això li va valer al consiliari Nicolás David una forta reprimenda del bisbat.

En l'altra gran fàbrica xativina de cartró, RAFAEL HINOJOSA, hi hagué mobilitzacions dels treballadors en 1968 per aconseguir el dret al descans de l'esmorzar i les 48 hores de treball a la setmana. Van ser les dones en aquesta empresa les més combatives. Es reunien fora de l'empresa per a informar-se dels seus drets, estudiar l'aplicació del conveni col·lectiu que els afectava i plantejar les reivindicacions, aconseguint millores en descansos, categories professionals, retribucions salarials, etc.

L'advocat xativí VICENT ÀLVAREZ RUBIO, militant aleshores de l'OIC, va muntar amb companys del seu despatx una assessoria laboral a Canals, en casa de Garrido, on Rafael Nebot atenia setmanalment. Àlvarez intervingué en defensa de Marcel·lí Miravalles quan el seu acomiadament de Gregorio Molina i també va portar la defensa d'Eduardo Serra (FRAP) en el seu procés davant el TOP i la jurisdicció militar.

4.2.- LA UNIÓ SINDICAL OBRERA (USO) I L'ANTIFRANQUISME A LA COSTERA

El 1968, Pedro Brígido va contactar amb Pepe Sanchis, d'Ontinyent, i s'afilià a la clandestina USO. Els activistes de la USO, provinents de HOAC i JOC, van desenvolupar un cercle d'influències a empreses de Xàtiva i els pobles de La Costera. Fins a la mort del dictador en 1975, no hi ha més organització clandestina de caràcter sindical a Xàtiva que la USO. Altres alternatives sindicals no existien o no es van desenvolupar, ni hi va haver cap enquadrament orgànic.

Després de la mort del dictador, serà el nucli basic de creixement, consolidació i afiliació sindical. Els seus militants van crear o es van integrar i implicar en associacions

Manifestació de l'Associació de Veïns de Xàtiva contra la pujada de taxes municipals durant la Transició.

de veïns, entitats culturals i coalicions polítiques que van jugar un paper molt important en el canvi de la dictadura a la democràcia. Ja en els últims anys de franquisme s'organitzen reunions dels treballadors més combatius per a preparar les Eleccions Sindicals del 75. La situació social i política era d'una altíssima conflictivitat. Espanya patia la crisi del petroli iniciada l'any 73 amb una alta inflació del 26'4% en un marc polític dictatorial.

4.3.- LA UNIÓN SINDICAL OBRERA EN L'ACCÉS A LA LEGALITAT DEMOCRÀTICA

La USO de La Costera (USOC) va mantenir una posició flexible pel que fa a la utilització de les possibilitats legals baix la dictadura. Durant els últims anys del sindicat vertical, al sector d'arts gràfiques van tenir càrrec d'enllaços sindicals i jurats Rafael Cordobés i Pedro Brígido a la paperera Gregorio Molina S.A.; Antonio Cabezón i Rafael Simó en Impremtes; Merce Climent, Mili Diego i, més tard, Pepe Martínez, en Rafael Hinojosa; Manuel Ares i Vicent Garrido, en Ferrys; Antonio Colomer, en adobers de Canals... El 28 d'abril de 1977 van ser legalitzats els sindicats. En març s'havia organitzat la primera presentació pública de la Unió Sindical Obrera en l'antiga Casa de Cultura de Xàtiva, avui Casa de la Joventut, amb assistència d'uns 300 treballadors de tots els sectors productius. En abril, ja amb la USO legalitzada, la presentació específica del sector de Gràfiques es realitza en el Gran Teatre, ubicat a l'antic Convent de Sant Domènec. Hi participen uns 250 treballadors. La USO de La Costera tenia en 1977 uns 600 afiliats i en les primeres eleccions sindicals lliures de 1978 fou la força més votada. Les llistes, igual que en les posteriors eleccions sindicals de 1980 i 1982, encara eren obertes i amb els candidats ordenats alfabèticament. Els comitès d'empresa es constituïen pels treballadors de les candidatures més votades i el mandat era només de dos anys.

4.4.- COMISSIONS OBRERES (CCOO) I LA UNIÓN GENERAL DE TREBALLADORS (UGT)

Comissions Obreres, com a organització, començarà la seua presència a Xàtiva en 1977, sent el seu impulsor Miguel Morales, treballador del sector de la construcció, que també havia pertangut un temps a la JOC. Ell i diversos companys del Partit Comu-

[Esquerra] Sant Domènec quan servia com a Gran Teatre. AMX, LG_2451-FJLS_66.

[Dreta] Presentació de la USO de La Costera en maig de 1977 a l'antic Gran Teatre de Xàtiva, actual Espai Cultural Sant Domènec. Imatge cedida per Pere Brígido.

nista, al que ara pertanyia, juntament amb altres militants del PSAN (Partit Socialista d'Alliberament Nacional) van iniciar les primeres CCOO de Xàtiva. Aquest sindicat va realitzar la primera conferència a l'antiga CNS, en la primavera de l'any 1977. Van resultar elegits Manolo Diaz i Miguel Morales com a secretaris General i d'Organització, respectivament. En 1978, ja hi havia uns 300 afiliats de CCOO a la comarca.

Els sindicats històrics, especialment la UGT, amb fort reconeixement internacional però amb escassa presència a les empreses, va haver d'esperar la legalització d'abril de 1977 i, especialment, el suport del PSPV-PSOE, amb el qual fins i tot compartia seu, per a iniciar la seua implantació generalitzada. Arturo Cortés, antic militant del PSOE, era l'únic representant de la UGT d'aquells anys. El sindicat va celebrar també la seua assemblea constitutiva a Xàtiva l'any 1977, en l'edifici sindical de l'antiga CNS.

4.5.- CRISI I INTEGRACIÓ MAJORITÀRIA DE LA USO EN COMISSIONS OBRERES, 1980

Dins el context marcat per CCOO i UGT, la USO, com a tercer sindicat, es va veure afeblida progressivament, en estar mancada de suports, tant econòmics com polítics, i comptar amb un limitat reconeixement internacional. La definició de sindicat socialista, de caràcter autogestionari i autònom de partits polítics, va fer que gran part de la cúpula dirigent intentés el 1977 una fusió amb la UGT. En el congrés extraordinari celebrat a Castelldefels, Toni Martínez va tenir una destacada actuació a l'aconseguir imposar l'esmena a la totalitat contra la ponència marc del secretari general, Manuel Zaguirre. Malgrat tot, una part important de dirigents es van integrar a la UGT. El govern va aprofitar la circumstància per a intentar convertir la USO en un sindicat reformista i apolític, vinculat a l'UCD. Com a reacció, al País Valencià una majoria de la USO PV es va integrar en CCOO en 1980, després d'un congrés extraordinari presidit per Ximo Corts, militant de l'agrupació xativina de USO. La fusió es va traduir en una gran aportació a

CCOO PV, tant de quadres sindicals com d'afiliats, de manera que en les EESS de 1980, CCOO va obtenir a Xàtiva i a tota la comarca una representativitat sense precedents.

Tribuna del II Congrés de CCOO PV (Buñol, 1980), en el qual es va oficialitzar la integració de la Corrent Socialista Autogestionària, provinent per escissió de la USO. De dreta a esquerra, al centre de la taula: Nicolás David, Serafín Aliaga y Miguel Segarra. Imatge cedida per Neus Álvarez.

Pedro Brígido Cantador (Villanueva de Córdoba, 1943)

Con Rafael Simó, compañero sindicalista del sector de Artes Gráficas, Andrés Bermejo y Josep Antoni Carrascosa (detrás), de CCOO de La Ribera - La Safor.

Nací en un pueblo de la comarca del Valle de los Pedroches, rodeado de dehesas de encinas. La madera de carrasca es muy dura y buena para hacer carbón. Se vivía además de la ganadería ovina y del cerdo ibérico, pero no se explotaba bien porque mucho terreno era de "señoritos" y prácticamente no había trabajo. Los hombres salían a la plaza del pueblo a buscar faena y allí acudían los encargados de los cortijos para llevárselos a hacer jornales, para una semana, un mes, algunos todo el año, con los hijos sin ir a la escuela. Por eso en la República tuvo allí mucha fuerza la lucha por la reforma agraria. Cuando luego llegaron las tropas "nacionales", desde Málaga hacia el interior, hicieron una masacre.

Mi padre era carbonero. Éramos seis hermanos, tres niños y tres niñas. En la familia de mi madre eran cinco hermanas y un varón, mi tío José Cantador. De niño era pastor de cabras, pero era muy talentoso y estudioso, llegó a ser dirigente del PSOE en el pueblo y entró a trabajar en el Banco de España. Tenía mucho prestigio entre los braceros de mi comarca. En la lucha por la reforma agraria hubo mucha tensión y en 1934 decidió pedir traslado. Tenía tres hijos y lo destinaron a Xàtiva, donde prosiguió su militancia socialista. Formó parte de la última corporación municipal de la República, presidida por su amigo Jovino Fernández, un ferroviario socialista procedente de Asturias. Mi tío fue fusilado el 29 de agosto de 1940, dejando en Xàtiva una viuda y tres hijos.

Vine a Xàtiva a los 16 años, en 1959. Entré a trabajar en la papelera de Gregorio Molina. La diferencia de idioma y el trabajo industrial me chocaron. Muchos obreros eran inmigrantes andaluces y manchegos, con un nivel cultural muy bajo, pero la mayoría eran setabenses y de la comarca, hablaban valenciano. En la fábrica se estaba instalando nueva maquinaria alemana y suiza. Me enseñaron el uso de una máquina para cajas pequeñas. Era en lo básico muy sencilla de manejar, pero también imprimía con clichés, había que mezclar colores y prepararla según lo que pedía el cliente. Y ese es el trabajo que yo hice en Gregorio Molina, durante 24 años.

En mi familia, mi madre transmitía la memoria de lo que había pasado, pero con mucha precaución. Aparte de lo que ocurrió con mi tío y toda su familia, mi padre, que no sabía ni leer ni escribir, estuvo cuatro años en un campo de concentración. En mi empresa trabajaban tres antiguos militantes del PCE, más tarde supimos de ellos y entramos en contacto, pero estaban en plena clandestinidad y nadie se atrevía a nada. Aquí había muchas dificultades, nada que ver con Ontinyent o Alcoi, donde el movimiento obrero venía de antes. Xàtiva era una ciudad muy conservadora. Cuando llegué no había ningún movimiento, solo lo que se movía en torno a la Iglesia y patrocinaba Gregorio Molina, como las procesiones a las que hacía ir a todos sus empleados.

El cambio vino con el Concilio Vaticano II y los consiliarios de la JOC como Nicolás David, que empezaron a motivar a los jóvenes. Nos reuníamos en casas particulares,

en Sant Pere y más tarde en Santos Juanes. Nos contábamos los problemas del trabajo siguiendo el lema *Ver, juzgar y actuar*. Éramos gente que trabajábamos en pequeñas empresas, era lo que había y ahí empieza todo. Por el año 1964, Gregorio Molina hizo la entrega de 125 motos vespa, a pagar haciendo horas extraordinarias, pero nos dimos cuenta de que nos engañaban. Protestamos y me llamaron la atención, pero Gregorio Molina no despedía a nadie, solo se despidió a una persona en 1973 pero porque venía del FRAP y había planteado cosas que no tenían nada que ver con la cuestión sindical. Gregorio Molina cerró el tema de las vespas, dijo que se daba por pagado y se acabó. Pero fue un primer revulsivo de protesta obrera.

Con su compañera de vida y militancia, Mili Diego.

En las elecciones sindicales de 1963 y 1966, los verticalistas coparon en Gregorio Molina. Se nos aplicaba el convenio de la industria del papel, no el de artes gráficas que se aplicaba a Hinojosa. Con la negociación colectiva nos empezamos a mover en la empresa, oponiéndonos a las horas extras, pidiendo mejores sueldos (entonces no se contemplaba ni IPC ni inflación) y mejorar en salud e higiene en el trabajo. Trabajábamos en naves con cubiertas y materiales de fibrocemento, las pinturas y tintes despedían gases muy perjudiciales, sin ningún control. La gente se envenenaba sin saberlo. Tuvimos una época peleándonos por los cronometrajes, hasta que acabamos con ellos. Estaban muy mal valorados y no todas las secciones tenían incentivos, solo los que hacíamos producción. Fuimos creando una conciencia en la gente.

Cuando en 1968 o 1969 se forma la USO, con gente que venía de la JOC, contactamos con Valencia y me plantearon organizarnos clandestinamente, yo era conocido e interesaba porque trabajaba en la empresa más grande de Xàtiva. Teníamos reuniones y yo llevaba propaganda. En 1971 participamos en las elecciones y ya salimos elegidos. Cuando desaparece la CNS salimos a la luz como USO. Luego fui presidente en los primeros comités de empresa, al desaparecer el Jurado, y viví todos los expedientes de crisis hasta el cierre de la papelera. Fueron muy traumáticos porque era una mano de obra muy mal preparada, no tenían dónde ir y afectaba a mucha gente del pueblo. Hacía 1973 o 1975 ya se debían casi 100 millones de las antiguas pesetas a Hacienda y cuando empezaron a dejar de pagar a la Seguridad Social llegaron a deber cerca de 80 millones. La sucesión del empresario fue otra dificultad, tenía cinco hijas y un hijo. Entró otra persona que quiso hacerse cargo de la empresa, pero no tenía un duro ni un plan de inversiones. No había suficiente cartón y se hizo un acuerdo con papeleras de Buñol, pero detectaron que la situación financiera de la empresa era muy mala y todo se fue al traste. Nosotros dividimos las dos actividades, papel y cartón, para con dos nombres comerciales salvar por lo menos el empleo, así estuvimos dos o tres años hasta la quiebra final. En la USO, después de la legalización en 1977, se vio que la UCD quería convertirla en su sindicato, como el PCE tenía a CCOO y el PSOE a la UGT. Nos opusimos, unos se fueron a la UGT y la mayoría de cuadros nos fuimos a CCOO.

Font: Entrevista per Paqui Borox i Raúl Alcocel, del Taller de Memòria Obrera i Democràtica de La Costera i la Canal de Navarrés, 27 de juny de 2026. Gravació per Juan Campillo. Arxiu Històric CCOO PV.

2. RUTA

ALCÚDIA DE CRESPINS CANALS

La RUTA 2 compren les poblacions contigües de l'Alcúdia de Crespins i Canals, situades entre les actuals autovies estatal A35 i autonòmica A7. Hom hi pot arribar també per ferrocarril, a l'estació de l'Alcúdia. Les primeres indústries van buscar la proximitat dels rius Cànnyoles i dels Sants com a font d'energia per a moure les moles dels molins, fins l'electrificació des de la fi del segle XIX, i d'aigua per al procés de fabricació de la pell adobada o del tèxtil. Canals és la ciutat històricament amb un perfil més industrial de la comarca, en el qual van tindre protagonisme molt destacat les empreses tèxtil Ferrys i d'adobat de pells Rodrigo Sancho per la ma d'obra ocupada, directa i indirectament, dones sobre tot en la primera i homes en la segona.

1.- LA INDÚSTRIA DE L'ALCÚDIA DE CRESPINS

El ferrocarril va arribar a l'Alcúdia de Crespins en 1857, quan el poble comptava amb 780 habitants, els quals arribaren a prop de 1400 en 1900. Al llarg del segle XX, el creixement poblacional de l'Alcúdia fou del 340%, sobre tot en la segona part, quan dels 2200 habitants de 1940 arriba als 4600 cap a l'any 2000, amb una notable aportació immigrant de La Manxa.

1.1.- PRODUCCIÓ DE FARINES: LA FÀBRICA COLOMER

El Molí Vell el va comprar Carles Sansano i el va explotar fins l'any 1897, quan ja consta com a propietat de Colomer i Ferri. Cap el 1914, la raó comercial passà a ser Fills de Jacint Ferri. Per la seua part, Ramón Colomer estableix una nova fàbrica de farines prop de l'estació de ferrocarril, moguda exclusivament per electricitat obtinguda d'un salt en el riu Sellent, al terme de Anna. Aquesta societat es va refundar el

1935 sota la raó comercial Hijos de Ramón Colomer S.L. Després de pujar artificialment per la fam i les polítiques franquistes, des de la dècada de 1970 cau a Espanya la producció de farina per la millora del nivell de vida, que canvia els costums alimentaris. Ja des de mitjans de la dècada de 1950 el sector fariner s'havia estancat en un mercat molt limitat i competitiu.

1.2.- ELS SECTORS TÈXTIL I CERÀMIC: INDÚSTRIES ROYO, CEDOLESA I BENESOL

La fàbrica de filatures i teixits de José Royo Vilanova havia iniciat el seu camí cap a 1904 amb la instal·lació d'unes màquines manuals en el propi domicili del matrimoni Royo-Cabrera. Poc més tard es van traslladar a una planta baixa de la Plaça de la Constitució, on es va instal·lar el primer taller. En 1928 va passar la maquinaria al carrer sant Francesc, des d'on s'aniria transferint a l'emplaçament actual cap a 1946, desenrotllant-se notablement a partir de 1960 i expandint-se en la dècada següent a la zona del Canari i al poble de Picassent.

Un altre sector important en l'economia local era el ceràmic. Ja en la postguerra cap a 1943 es va construir la fàbrica de mosaics CEDOLESA i en 1956 va passar al terme de l'Alcúdia, per acord amb l'ajuntament de Canals, la denominada en aquell moment Ceràmiques PESA, després BENESOL.

Imatges actuals de les fàbriques de Industrias Royo i de BENESOL, 2025. CEDOLESA ha desaparegut.

Imatges de 2025 de:
1. fàbrica Ferrys vella,
2. Confecciones Grau
3. Hilaturas Grau

2.- LA INDÚSTRIA EN CANALS

2.1.- LA FABRICACIÓ TÈXTIL

Jacint Ferri provenia d'Aielo de Malferit. Va establir-se a Canals pel negoci fariner d'exploració del Molí Vell en societat amb Ramón Colomer. Quan cap a 1914 desfà la societat, Ferri va continuar amb el Molí Vell i va dedicar una progressiva atenció a la producció i distribució d'energia elèctrica. Va fundar Electra Canalense, subministradora d'electricitat al municipi, i compra en 1928 la primera factoria tèxtil de Canals, dedicada només a calceteria. Quan en 1930 el premi gros de la Loteria va caure íntegrament a Canals, els Ferri es fan amb el 100% de la fàbrica. Als anys 30 eren dues fàbriques, Hijos de Jacinto Ferri i la de Francesc Simó, les que encetaran de veritat el procés industrial tèxtil a Canals. Va ser l'any 1942 quan Hijos de Jacinto Ferri, Hijos de Ramón Fuertes i Francesc Simó van començar simultàniament a produir gèneres de punt. Altra de les fàbriques tèxtils emblemàtiques de Canals és la de Josep Maria Grau. Va començar l'activitat el 1946 amb sis telers a mà a la carretera d'Ontinyent. Aviat, el 1949 va introduir les filatures de cotó i el teixit de cotó. Fins el 1963 no van començar a produir gèneres de punt amb telers circulars.

Imatge aèria de la fàbrica Ferrys en un fullet publicitari de 1974

2.2.- GÉNEROS DE PUNTO FERRYS S.A.

En la dècada de 1950, els fills de Salvador Ferri Insa, Salvador i Vicent, amplien el negoci. Salvador mor en 1954 i continua Vicent a soles fins que va faltar en 1963. S'havia casat en 1951 amb una filla de la secretària personal de Manuel Azaña.

En 1956, Vicent Ferri afegeix als gèneres de punt la preparació de filats, la filatura de cotó i el blanqueig i aprest. El 1968 l'empresa es va constituir com a societat anònima amb la raó social Géneros de Punto Ferrys S.A. Amb l'eixamplament de capital, la fàbrica va afegir una secció de línoleum i anàlegs. Com a part de la promoció de la marca Ferris a través de l'esport, des de la dècada de 1960 l'empresa va patrocinar un equip ciclista amb el seu nom. Als 80, Ferrys va arribar a tenir 1786 treballadors en la fàbrica, la majoria dones, i un nombre indeterminat de treballadores a domicili. Es va anar expandint afegint-hi cada vegada més tecnologia i capital humà.

Façana actual de la fàbrica Ferrys a l'Avinguda de les Corts Valencianes, 2025.

Imatge actual de la façana i la fàbrica Grau d'oli de pinyola, 2025.

2.3.- FABRICACIÓ D'OLI DE PINYOLA I DE SABÓ: INDÚSTRIES GRAU

La producció d'oli de pinyola es va concentrar en les comarques centrals del País Valencià, grans productores d'oli d'oliva, sobretot el Comtat. Grau va començar la seua tasca a Canals establint una almàssera el 1935. El 1941, paral·lelament a la fundació de la primera fàbrica d'oli de pinyola a Canals, va encetar també la fabricació de sabó amb una caldera de 1000 litres. A partir d'aquest moment les dues produccions van créixer a l'hora, la d'oli de pinyola per atendre les necessitats de matèria primera de la saboneria. L'any 1943 la fàbrica eleva la producció a 6000 litres, mentrestant també s'ampliava la caldera per fabricar sabó a 2700 litres. També va ser la saboneria que va assolir major complexitat com a empresa, ja que es va constituir com a societat limitada el 1946, sota la raó comercial *Industrias Grau S.L.* No es va dissoldre fins el 1963 quan va cessar la producció d'oli de pinyola.

Imatges actuals de les fàbriques vella i nova de Rodrigo Sancho, 2025

Fàbrica de Tenerías Argent, 2025

2.4.- INDÚSTRIES DE LA PELL A CANALS

El Camí Reial a Madrid afavorí el comerç de pells. Rodrigo Sancho refunda en 1949 la fàbrica creada en 1929 pel seu pare amb altres dos socis i inicia un període d'estabilitat i creixement, amb nova maquinària. En 1966, els seus hereus la converteixen en societat anònima. Baptista Argent inicia

l'activitat amb una petita fàbrica molt modesta en 1942. En 1973 es va convertir en *Tenerías Argent S.A.* *INPELSA* es va constituir en 1975 amb l'establiment d'una gran fàbrica fora del nucli urbà, en la partida de Vinyals. Però en la mateixa dècada de 1970, el sector de l'adob de pells cau en una crisi estructural, per la dependència de matèries primes d'altres països, els quals per proteccionisme fan pujar els preus, i per l'abundant ma d'obra preparada necessària, més barata en països com Pakistan, per exemple, a on Rodrigo Sancho traslladà part de la producció.

ALCÚDIA DE CRESPINS

- 1.- Papelera
- 2.- Cedolesa
- 3.- Benesol
- 4.- Industrias Royo
- 5.- Fàbrica de farines Colomer
- 6.- Zonaval

CANALS

- 7.- Filatura Simó
- 8.- Ferrys
- 9.- Rafael Grau
- 10.- Micons Mármoles
- 11.- Inpelsa (Industria Peletera S.A.)
- 12.- Rodrigo Sancho (nova)
- 13.- Hilaturas Grau
- 14.- Aceites y orujos Grau
- 15.- Confecciones Vicente Grau
- 16.- Rodrigo Sancho (vella)
- 17.- Tenerías Argent
- 18.- Antiga Seu del Sindicat Vertical
- 19.- Plaça Pont del Riu (La Lloca)

çEl equipo Ferrys en la Vuelta Ciclista a Asturias de 1961. Imagen reproducida en Ángel Ballester Escalera, *Grupo deportivo Ferrys: una historia de ciclismo*, Diputació de València, Ajuntament de Canals, 2024, p. 51.

3. PRESTACIONS SOCIALS, ESPORT I SENTIT IDENTITARI

Tant Ferrys com Rodrigo Sancho S.A. des de la dècada de 1960 fins a 1993/96 es van caracteritzar per un sistema paternalista i fordista. Amb els cronometratges es va multiplicar la productivitat i, al mateix temps, les prestacions socials que oferien a les seues plantilles, com poliesportius, economats i escoles infantils. La promoció de l'esport, amb l'equip ciclista de Ferrys i els de futbol de Rodrigo Sancho, va ser un factor important d'adhesió entre els treballadors i amb el poble.

4. EL TREBALL DE LES DONES I L'ECONOMIA SUBMERGIDA

“En general, en les empreses de Canals i la resta de la comarca, el treball de les indústries tèxtils és realitzat bàsicament per dones, amb una exclusivitat total en algunes fases de la producció (confecció). (...) Encara que hi ha una gran diversitat de situacions, el treball de la dona en este sector és un treball poc apreciat i molt poc valorat. Encara sent un treball molt dur a vegades, les mateixes treballadores no sols no es resignen sinó que també moltes accepten de grat el treball. Açò amaga la realitat de la necessitat d'uns diners que encara que no és del tot imprescindible i ve molt bé per a completar les economies familiars. En el cas de la població de Canals, la indústria tèxtil, a més de tot l'anterior, és un senyal d'identitat del propi poble. (...) Si hi ha un exponent clar de la indústria tèxtil en Canals esta és l'empresa Ferrys. Durant molts anys, Canals i Ferrys han estat units per un cordó que eren les dones del poble. Si alguna cosa ha identificat a l'empresa en el poble han sigut “les xiques de Ferrys”, jòvens de vint anys, amb el seu típic “babi” blau, passant i eixint per centenars a la fàbrica al so de la no menys famosa sirena de Ferrys, que al seu torn marcava el ritme de vida de les dones i de la seua família.”

Polop Morales, José Antonio, i Maite Moreno Sánchez, “Geografia i gènere. Les dones en la indústria tèxtil. El cas de l'empresa Ferrys”, 1996.

Vista parcial de la nau d'Embalatge de Calceteria.

Laboratori.

Cadena de confecció de Braços Deflectors i màquines de confecció.

5. TREBALL, SINDICALISME I LLUITA OBRERA C. 1980-1995

5.1.- NEGOCIACIÓ COL·LECTIVA EN FERRYS

PRIMER CONVENI EN FERRYS EN EL FRANQUISME, 1962

En 1962, després d'una gran protesta per les condicions laborals i salarials en la secció de tint, es negocia el primer conveni col·lectiu de Ferrys, en aquells dies Hijos de Salvador Ferri, pel qual s'implanta el cronometratge en tots els llocs de treball. Este primer conveni arreglava 21 categories professionals per al personal obrer masculí, cada una dividida en tres nivells, amb salaris diaris entre 164'20 i 82'10 pessetes, mentre que per al majoritari personal obrer femení establia 13 categories amb salaris diaris entre 92'80 i 68'40 pessetes.

PRIMER CONVENI DE FERRYS EN DEMOCRÀCIA, 1980

Amb l'ingrés de militants de l'USO de La Costera en CCOO com a Corrent Socialista Autogestionària en 1980, en les eleccions sindicals d'eixe any va aconseguir CCOO en Ferrys una majoria absoluta que va mantindre fins a 1995, quan va passar a tindre majoria simple. El Conveni de 1980 en Ferrys pot dir-se que és el primer de la democràcia, pel qual es dona un gran gir en la negociació col·lectiva en establir-se les seccions sindicals dins de l'empresa, amb les mateixes garanties que el Comitè d'Empresa, alhora que s'aconsegueix l'acumulació d'hores sindicals per a delegades i delegats. També es creen en este conveni les diferents comissions de treball paritàries (d'economat, mètodes i temps, seguretat i higiene, poliesportiu, escola infantil), les quals s'afegeixen a les ja existents de Fons Social i Comissió Mixta. El conveni de Ferrys va ser d'empresa de 1962 a 1995, passant en 1996 a regir-se pel conveni estatal del Tèxtil a causa de la suspensió de pagaments i posteriors reestructuracions de l'empresa.

I Congrés de la Federació de Tèxtil i Pell de CCOO PV a L'Olleria, 18 d'octubre de 1996.

«Es un deber de la Empresa poner de manifiesto y agradecer el espíritu constructivo y de colaboración de todas y cada una de las personas que han intervenido en las deliberaciones del presente Convenio, sea actuando en el Comité de Calificación, sea formando parte de la Comisión Deliberadora, sea en su

calidad de oyentes, aportando ideas o sugerencias, así como la fe y confianza de todos los componentes de la Empresa sin excepción, todos los cuales, con su sentido de responsabilidad y con la asesoría de RASA Cía. Internacional de Consultores S.A., han hecho posible que el presente Convenio quedara listo para su aprobación en el tiempo record de cuatro reuniones de tres horas de duración cada una, repartidas a lo largo de un mes, debiendo hacer constar asimismo que todos los artículos del mismo fueran aprobados por unanimidad, según consta en las actas de las distintas reuniones. La Empresa»

«Las presentaciones intervinientes en el presente Convenio se hallan conformes en que su objetivo fundamental es el logro de una progresiva elevación del nivel de vida del personal mediante la óptima productividad de los medios de producción, así como una regulación de las relaciones entre la empresa y su personal que permita a éste vincularse cada vez más a ella, para con los esfuerzos de todos, conseguir el fin de la misma.

Por ello:

La empresa activará su programa de modernización y ampliación y productividad del trabajo.

Los trabajadores aceptan los sistemas de productividad y la política de salarios que figuran en este Convenio en la confianza de que el esfuerzo y la importancia de las funciones tendrán una justa retribución.»

Preàmbul del primer conveni de Hijos de Salvador Ferri, més tard Ferrys, 1962.

5.2.- ORGANITZACIÓ I ACCIÓ SINDICAL EN DEMOCRÀCIA

EXTENSIÓ DE L'ORGANITZACIÓ COMARCAL, LOCAL I EN EMPRESES DE CCOO

Tres són els Sindicats que han compartit principalment el treball sindical en La Costera i La Canal de Navarrés en les dècades de 1980 i 1990: Comissions Obreres, UGT i Sindicat Independent, per orde d'influència. Hi havia representació de Comissions Obreres en els comitès d'empresa de Rodrigo Sancho, Cedolesa, Filatures Anna, Teixits Royo etc. A part de la unió comarcal amb seu en Xàtiva es constitueixen unions locals a Canals, Vallada, Aiora, Anna i més tard a Navarrés, des de les quals es va prestar assistència a un gran nombre de treballadors i treballadores de les diferents empreses, amb una àmplia gamma de convenis de diferents sectors industrials. L'extensió de la xarxa sindical en el territori comarcal va ser possible amb molta feina d'organització interna (visites a empreses, assemblees, eleccions, expedients i reunions formatives), per a defensar la dignitat de la classe obrera en cada conflicte laboral o davant la indiferència de l'empresari o de l'Estat.

ACCIÓ SINDICAL DE 1981 A 2002

Els sindicats van participar en les mobilitzacions de la major part de les empreses, sobretot en les més grans que servien de referència en totes les vagues generals convocades: en l'atur de dos hores de 1981 pel colp d'Estat, en la vaga de 24 hores del 20 de juny de 1985 (20J) contra la reforma de les pensions, en la de 24 hores del 14 de desembre de 1988 (14D) contra la reforma laboral del govern de Felipe González, en la de mitja jornada del 28 de maig de 1992 (28M) pel subsidi, en la de 24 hores de 1994 contra la reforma laboral, i en la de 24 hores del 20 de juny de 2002 (20J) pels drets dels aturats sota el govern de José Mª Aznar.

6. CRISI INDUSTRIAL: ELS CASOS FERRYS I RODRIGO SANCHO

Les dos grans empreses de Canals van superar l'impacte de les crisis del petroli de 1973 i 1979 en els primers anys 80, no així la recaiguda de 1992-93, no obstant els esforços d'adaptació tecnològica, deslocalització de part de la producció a països amb matèria prima més barata i inferior despesa en ma d'obra, entrada d'altres fabricants en l'accionariat i reestructuracions pactades amb l'administració autonòmica i els sindicats. José Luis Contreras Navarro, Juan Ramón Gallego Bono y José Nácher Escrice van analitzar en 2001 ambdós casos de fallida empresarial.

LA FALLIDA DE FERRYS

De 1960 a 1990, Ferris va ser un cas d'èxit d'indústria fordista de producció massiva en sèrie de roba interior per a rendes baixes del mercat nacional, en el qual va aconseguir una imatge de marca consolidada. Va anar creixent fins a ocupar 1360 persones en plantilla. Els Ferris, amb una actuació paternalista, semblaven oferir a Canals una font inesgotable de treball poc qualificat però ben remunerat. Participava en empreses subsidiàries, mantenia subcontractes regulars i generava molta ocupació indirecta en el sector terciari local. Així va superar els anys de crisi industrial de finals dels 70 i els 80, però no la conjuntura negativa de 1992 i 1993 a Espanya. En un escenari de crisi del *fordisme*, de dura competència i declivi del consum de masses, va coincidir amb un difícil tercer relleu generacional en la propietat de l'empresa, el qual va propiciar en 1992 l'entrada en l'accionariat del grup francès Devanley, propietari de marques ben situades en segments alts del mercat exterior com *Lacoste*, fent-se amb un 44% de la propietat. Esta actuació no va funcionar i Ferris va presentar en 1995 suspensió de pagaments. Per a evitar el tancament i recuperar la viabilitat de l'empresa, propietaris i govern valencià van propiciar la incorporació de tècnics d'un altre grup tèxtil líder en el mercat, de la marca *Abanderado*, el qual es va fer amb el 15% de la propietat, va assumir la direcció, va posar en marxa un pla de viabilitat i va adquirir les participacions del grup francès (39%) i de la família propietària (46%) en 1996. Va acabar així la inèrcia fordista, paternalista i autòctona originària de Ferris. Per a reduir costos, es va disminuir el de matèries primeres. També, amb suport de la Generalitat i del FOGASA, es va reduir a poc més d'un terç la grandària de la plantilla, fins a 430 empleats directes i 90 en les empreses participades, i es va passar a subcontractar part de la producció. Es va sumar un procés inversor amb un cert canvi tècnic i organitzatiu, enfocat a posicionar part de la producció en segments alts del mercat. Amb estos dràstics ajustos, en 1998 es va alçar la suspensió de pagaments. Tot i això, Ferrys torna en 2005 a fer fallida i en abril de 2007 va demanar a un jutge la liquidació definitiva.

EL CAS RODRIGO SANCHO

Rodrigo Sancho va aconseguir ocupar bona part del segment d'alta qualitat en el mercat de proveïdors de pell de tafilet per a la indústria espanyola del calçat. La seua plantilla va anar creixent fins a superar els 500 empleats. Va demostrar capacitat d'innovació sustentada en el coneixement d'ofici dels comandaments intermedis i va teixir una xarxa estable de proveïdors fiables a Espanya. Però el creixement va obligar a la compra de pell en l'exterior, sobretot de l'Argentina i el Pakistan, on es va comprar una filial en la qual realitzar part del procés per exigències del govern pakistanès, que procurava reduir l'exportació a favor de la fabricació pròpia. La fàbrica pakistaní no va aconseguir la qualitat de l'empresa matriu espanyola. En la conjuntura recessiva de 1992-93 i les dificultats del sector del calçat espanyol van afectar a Rodrigo Sancho, també la competència d'empreses asiàtiques que va encarir el subministrament de matèria primera i un difícil relleu generacional en la propietat de l'empresa que va retardar la reacció a la crisi, la qual va culminar en 1996 amb una regulació d'ocupació que va jubilar anticipadament a 154 treballadors fixos, substituint-los només en part amb nova ocupació temporal. "L'ajust a través de jubilacions anticipades s'ha pogut cobrar un preu alt en *know-how* i capacitat d'innovació i la dependència de la incerta evolució de la indústria espanyola del calçat encara és un factor de vulnerabilitat".

7. RESPOSTA SINDICAL I DELS TREBALLADORS EN LA CRISI

EN LA FALLIDA DE FERRYS

Al gener de 1995, la direcció de Ferrys va presentar suspensió de pagaments sense comunicar res al Comitè d'Empresa i en plena negociació del Conveni. Després de la comunicació i l'anunci de la primera reestructuració d'ocupació amb una reducció de plantilla de 600 treballadors, la Secció Sindical de CCOO, sindicat majoritari en l'empresa, va reaccionar amb rapidesa, amb el suport de la federació de sector, els economistes i l'advocacia del sindicat, especialment de Paco Soler i de Miquel Alcolcel. Es van programar múltiples reunions tripartides entre la direcció de l'empresa, les administracions públiques i els sindicats alhora que s'organitzaven diferents mesures de pressió obrera i popular (manifestacions a Canals, Alcúdia de Crespins, Xàtiva i València), marxades amb bicicleta i a peu de Canals a València, cort de l'autovia i cadena humana entre Canals i l'Alcúdia de Crespins, amb nombroses assemblees d'empresa per a decidir cada una de les accions a seguir.

MOLTES EMPRESES VAN TANCAR

Moltes altres empreses rellevants van fer fallida en els primers anys 90, amb expedients de regulació d'ocupació als quals calia fer front amb assemblees, vagues, manifestacions, tancaments, talls de vies públiques i negociacions amb les empreses, per a evitar la pèrdua de llocs de treball i aconseguir les millors condicions possibles per als treballadors, ben econòmiques, col·locació en altres treballs, prejubilacions o ajudes de l'Administració i tot això en empreses de la importància de Rodrigo Sancho, Tenerías Argent, Tavex de Navarrés etc.

En Canals a dieciséis de agosto de mil novecientos noventa y cinco.

REUNIDOS

DE UNA PARTE:

El Comité de Empresa de Géneros de Punto Ferrys, S.A.

Y DE OTRA PARTE:

Los representantes de la empresa, D. CARLOS DOBARRO RAMOS, D. JUAN JOSE CATALA GARCIA y D. JOSE LUIS PONS BUSUTIL.

MANIFIESTAN

I.- Que con fecha 11 de julio del presente año la empresa presentó Expediente de Regulación de Empleo, que fue registrado con el nº 2/95 de la Dirección General de Trabajo de la Consellería de Trabajo y Asuntos Sociales de la Generalitat Valenciana.

II.- Que que con fecha 9 de agosto ambas partes acordaron prorrogar el periodo de consultas hasta el día 17 del presente mes.

III.- Que la empresa se encuentra en suspensión de pagos cuyo expediente se tramita ante el Juzgado de Primera Instancia e Instrucción nº 3 de Xátiva, Autos 19/95

Acord entre el Comitè d'Empresa i la direcció de FERRYYS, 17 d'agost de 1995.

El sindicato defiende la gestión de los actuales responsables de Ferrys y critica a UGT

CC OO advierte que el plan de viabilidad de Ferrys prevé el desvío de producción

BICARD GALLEGO

SATNA

El sindicato Comisiones Obreras ha defendido la gestión de los actuales responsables de la empresa Géneros de Punto Ferrys y ha manifestado que no le consta que la firma esté desviando producción alguna a Marruecos como denunció la semana pasada fuentes de la UGT. El responsable de Federación del textil, piel y afines de CCOO-PV, Fernando Ubeda Lillo, ha manifestado que la decisión de Ferrys de externalizar la producción de prendas exteriores tanto a centros de fábricas de Canarias como a otros países forma parte de los planes de viabilidad acordados en su momento.

El representante de CCOO-PV ha explicado que esta externalización ha permitido a Ferrys deshacerse de un segmento de producción deficitario, y a ayudar a la salvación de la fábrica de Canarias al reducir la carga que suponía para la empresa mantener esta línea de fabricación.

La denuncia por parte del

CC OO defiende la gestión de los responsables de Ferrys.

puestos de trabajo ligados a los en la partida de sueldos y Se-

den asesoramiento de las personas y organizaciones implicadas en el proceso de refotomontaje de Ferrys.

Asimismo, desde Comisiones Obreras también se ha querido puntualizar que esta federación nunca ha solicitado al Consejo la retirada de ayudas a la empresa Ferrys, y más «cuando estas son ayudas en forma de avales y no subvenciones».

El representante de la Federación de industria, que junto con el comité y la sección sindical de CCOO, mantienen un continuo seguimiento de la marcha de Ferrys y su consejo directivo, ha destacado «la claridad y transparencia de dicha dirección, no sin dejar de compartir alguna de las medidas de carácter laboral emprendidas, que sin ser nada especial, suele ser común denominador en el conjunto de las empresas del País Valencià».

Preocupación compartida

No obstante, Comisiones Obreras manifiesta compartir la preocupación expresada con referencia a los talleres que,

El comité de empresa y la dirección alcanzaron ayer un principio de acuerdo

Rodrigo Sancho paraliza el expediente de extinción de 170 puestos de trabajo

Los representantes de los trabajadores y la dirección de la empresa de curtidos Rodrigo Sancho de Canals alcanzaron, a las cuatro de la madrugada de ayer, un principio de acuerdo por el que no se llevará a cabo ni la reducción del salario de los

operarios en un 25% durante tres años, ni se continuará con el expediente de extinción de 170 puestos de trabajo que eran las medidas de ajuste que había anunciado la dirección para hacer frente a la crisis.

LLUIS CUCARELLA

SATNA

El principio de acuerdo, pendiente de ratificación por los trabajadores de la empresa, recoge la supresión de los beneficios, aunque con un incremento del 1,25% de los tres últimos meses del año en curso. El comité de empresa y J. M. Royo, A. Pla y P. Sancho, representantes de la dirección, suscribieron el acuerdo de congelar el número de puntos de cada trabajador así como el valor de los mismos con carácter indefinido. El economato, pendiente de la liquidación de las existencias, también se suprime. Rodrigo Sancho, sin embargo, mantiene un expediente de extinción de 18 contratos que afectaría a trabajadores de los grupos técnicos y administrativos, a los que se les ofertaría la posibilidad de pasar al departamento de producción con la categoría de oficial de primera. La idea del comité de empresa, con todo, es la de reducir tam-

De izquierda a derecha, Esteve, Ares, Brigidó y González Vidal.

anuales fijadas en el Pacto de Cataluña en caso de que algún trabajador viera reducida su re-

mar una solución y estos puntos de acuerdo han sido los menos malos para los trabaja-

de la empresa para controlar los beneficios, que es el recorte más fuerte que se ha hecho

[Dalt] Noticia de l'edició de La Costera – La Canal – Vall d'Albaida del diari *Levante* sobre el pla de viabilitat de Ferrys, 1 de desembre de 1999

[Baix] Noticia sobre l'expedient de Rodrigo Sancho en l'edició de La Costera – La Canal del diari *Levante*, 24 de setembre de 1993

Manuel Ares Serrano (Bolbaite, 1946)

Hijo de un guardia civil destinado en Gavarda, donde vivió la familia hasta que pasó al cuartel de Teresa de Cofrentes, cuando Manuel tenía seis años. En Teresa tenía un tío que era cura y Manolo al poco tiempo ingresó en el Seminario de Montcada, que abandonó a los dos años. Tenía 14 años cuando su padre pidió destino en Canals y con 15 entró a trabajar en Ferrys, en septiembre de 1961, primero como tejedor, pero a los tres meses pasó a talleres, donde estuvo toda su vida laboral en Ferrys. Formaban al principio dos equipos, de mecánicos y de electricistas, cada uno de tres empleados con su encargado. Llegaron a ser 40 o 50. Allí presentaron las primeras denuncias a Magistratura, cuando el taller aún estaba en la parte vieja. La primera reclamación fue de un compañero que llevaba con otro la caldera, Eliseo Monzó, del PCE. La segunda reivindicación fue en 1964 o 1965, la plantearon como mecánicos en demanda de un ascenso de categoría y salario. El abogado que les llevaba las demandas era Alberto García Esteve, por medio de Vicente Garrido, que trajo los gabinetes laborales a Canals.

En 1962 se firmó el primer convenio colectivo en Ferrys. Lo negoció el Jurado de Empresa verticalista de la época. Puede que estuviesen allí por voluntad de los dueños, pero se preocupaban de defender a los trabajadores. Con el convenio se creó el Fondo Social, gestionado por el Jurado. Se formaba en un 50% por los incentivos para las mejoras en productividad, el otro 50% lo ponía la empresa. Con el Fondo se negociaron facilidades de financiación para la compra de electrodomésticos por los trabajadores. También del Fondo se pagaban excursiones de un día que se organizaban todos los años para los trabajadores, a la playa de Gandía o Benidorm. Si había algún trabajador en apuros podía pedir un préstamo al Fondo. Otro beneficio social de la empresa era el economato laboral, controlado por la empresa, que vendía a precios mucho más económicos que las tiendas del pueblo.

Manuel participó desde los 17 años en la formación de la JOC de Canals, en contacto con la organización comarcal de la que era consiliario Nicolás David. El grupo de la JOC de Canals formó luego la USO. Por medio del sindicato a Manuel le llegaban libros y folletos de formación. Así hasta que en las primeras elecciones sindicales democráticas, en 1978, presentaron candidatura por USO en Ferrys. Manuel y su hermano fueron los que más votos obtuvieron. Vicente Garrido fue el siguiente más votado, se presentó por OSO. También Vicente García, Paco Roselló y Traver por UGT. Traver fue el primer presidente del comité de empresa de Ferrys. Lo eligieron para el cargo porque ya había estado antes en el Jurado y tenía experiencia. En las segundas elecciones ya salió la USO con mayoría absoluta. Habían formado su sección sindical y cogieron la presidencia del comité. El grupo de Manolo Ares y sus compañeros procedentes de la JOC de Canals fue mayoría en Ferrys hasta el cierre de la empresa, primero como USO y luego como CCOO. Llegaron a tener los 900 afiliados hacia 1990, en una fábrica de 1800 empleados. Ares aceptó liberarse a la par con Garrido, ambos eran mecánicos de taller. Reclamaron a la empresa y consiguieron un despacho para cada sección sindical: CCOO, la UGT y el Sindicato Independiente.

En el cambio de la dictadura a la democracia, del Jurado al Comité de Empresa con la libertad sindical, se pusieron medios para negociar y controlar los trabajadores por medio de los sindicatos tanto la productividad como los beneficios sociales de la empresa. El control del sistema de incentivos lo llevaba la empresa en exclusiva, hasta

Manuel Ares amb la comissió sindical que va visitar la fàbrica de Devanlay (marca Lacoste) en Troyes (França) i amb companys sindicalistes.

que el comité pidió a la empresa que tres o cuatro de sus miembros hicieran un curso de cronometraje para poder entrar al tema. Se formaron así varios sindicalistas que se incorporaron a la comisión de productividad. El comité creó comisiones para gestionar el economato y el fondo social, más otra para la guardería que se puso en marcha en esos años de la Transición. El comité puso a un representante suyo a trabajar en el economato de Ferrys para controlarlo y llegaron a un acuerdo para dar cabida en él a los trabajadores de Hilaturas de Levante (Grau), a cambio de poder utilizar el polideportivo de su empresa. La empresa de curtidos Rodrigo Sancho también tenía su polideportivo. Con el tiempo, Ferrys compró el polideportivo de Grau. Para la guardería se buscó un local, con dos maestras y un psicólogo. También se negoció la ayuda familiar, que venía de la época del Jurado de Empresa.

Ferrys llegó a ser la gran fábrica de Canals y daba también empleo a buena parte de la mano de obra industrial de los pueblos de la comarca. La mayor parte de la plantilla eran mujeres y la empresa ponía autobuses que traían a diario a las trabajadoras. La mejor época de la empresa fue con Jaime Sagués al frente. Era el representante de Ferrys en Cataluña, muy amigo del dueño Vicente Ferri. Cuando éste murió en accidente, Sagués quedó como gerente, llevaba la empresa y en su época se ampliaron mucho las instalaciones. Luego se combinaron las dificultades del negocio con las sobrevenidas por el traspaso de la empresa familiar a la siguiente generación. Vino el declive de la empresa y entonces la familia decide vender el 49% de las acciones al fabricante francés de la marca Lacoste. Entonces el comité de empresa se puso en contacto con el comité de empresa de la central en Francia. CCOO organizó un viaje con un asesor de la federación textil del sindicato para reunirse con el comité y trabajadores de Lacoste en Troyes. Allí se convocó una asamblea con los trabajadores, con la intervención del secretario de la CGT, que explicó quiénes eran y la situación. La dirección de la empresa en Francia trasladó a varios directivos a la fábrica valenciana, pero el acuerdo de negocio no funcionaba y ofrecen comprar todo o deshacerse de su participación. Entonces intervino la administración de trabajo de Valencia, que consiguió que los franceses vendiesen su participación sin beneficio. Su parte la asume la Generalitat y se negocia en el Institut Valencià de Finances IVF. Los Ferri se van y entra una dirección nueva que hace un segundo ERE con más despidos. Se negocian prejubilaciones, con acuerdo de la Generalitat y con Vitalia, que coge el dinero de las prejubilaciones más

las ayudas de la Generalitat y el paro para programar unos años de pagos mensuales, hasta que la persona se jubilase manteniendo la base reguladora.

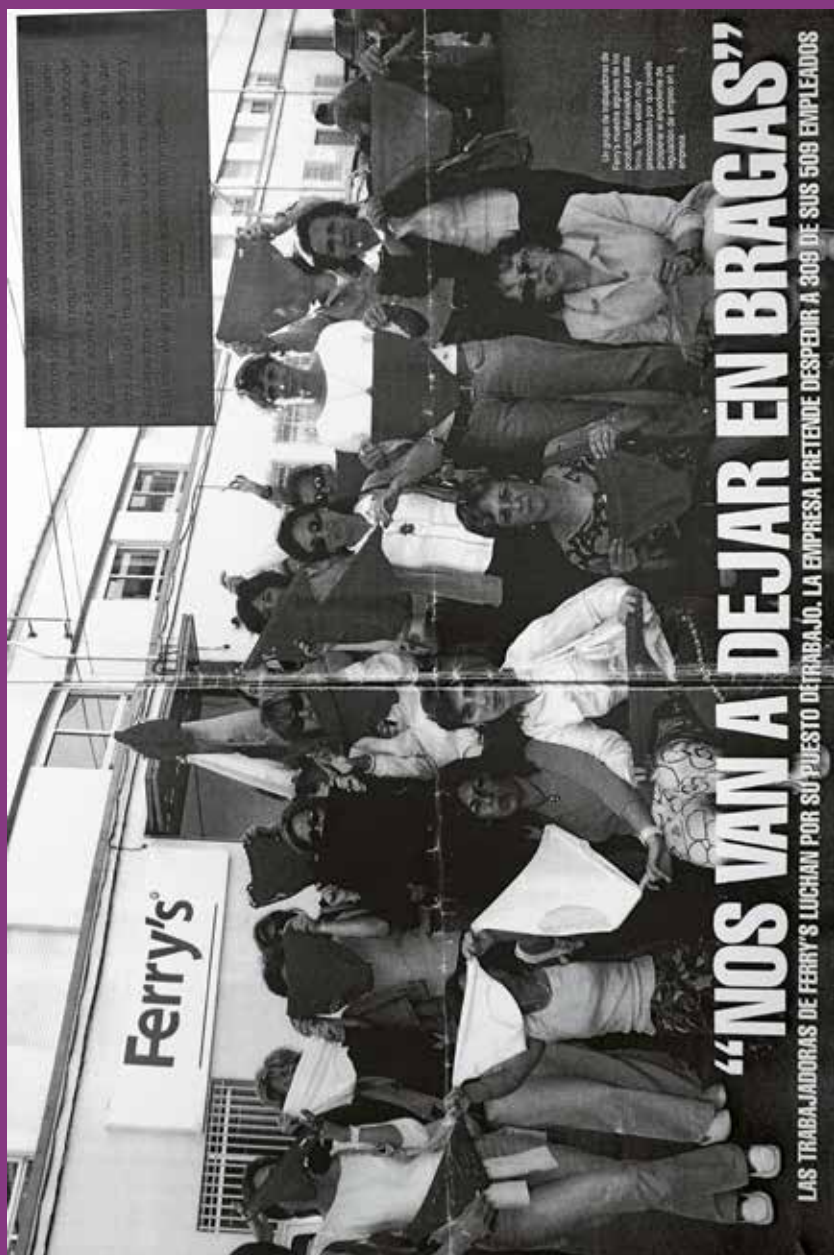
Manuel Ares ha sido presidente del Comité Empresa de Ferrys, Secretario General del sindicato comarcal de Textil-Piel de CCOOPV, miembro de la ejecutiva valenciana y estatal de FITEQA, hasta que terminó de trabajar en Ferrys en 1997. Entonces pasó al paro, estuvo negociando la prejubilación mientras ayudaba en CCOO sin cobrar, porque conocía toda la problemática. El sindicato local de CCOO en Canals ha pasado por tres o cuatro locales alquilados, pagados primero con las cuotas de los trabajadores, luego la comarca se hizo cargo. Con la desindustrialización en la década de 1990 se fueron cerrando locales de CCOO en Albaida, Navarrés, Canals y otros pueblos. En 1997 alquilaron una planta baja y la reestructuraron, hicieron dos salas de formación y dos despachos, allí atendían a la afiliación, en esa época más de 1000 en Canals. Después del cierre de Ferrys, el trabajo fuerte eran las prejubilaciones, el control de que todo fuese bien con Vitalia. Las prejubilaciones de Ferrys se juntaron con las de Rodrigo Sancho, que también gestionó Vitalia pero luego pasaron a otra compañía. Hubo problemas con Hacienda y tuvieron que reajustar, unos recuperaron el dinero, otros no tuvieron problemas, al final se solucionó.

De la fábrica Ferrys de Canals no queda nada en el interior de las naves. El comprador vendió la maquinaria, el cobre (había muchísimo, planchas de 10 x 10 x 12 que iban de la fábrica vieja a la central eléctrica) y las tuberías de vapor, de 4 pulgadas.

A partir de la entrevista del autor con Manuel Ares en Canals, 19 de diciembre de 2025.

Manifestació a València en defensa dels llocs de treball de Ferrys, el 20 de febrer de 1995

Un grupo de trabajadoras de Ferrys protesta después de las pautas laborales por una huelga. Sólo están muy pocas en el grupo de 309 despedidas de empresa en la provincia.

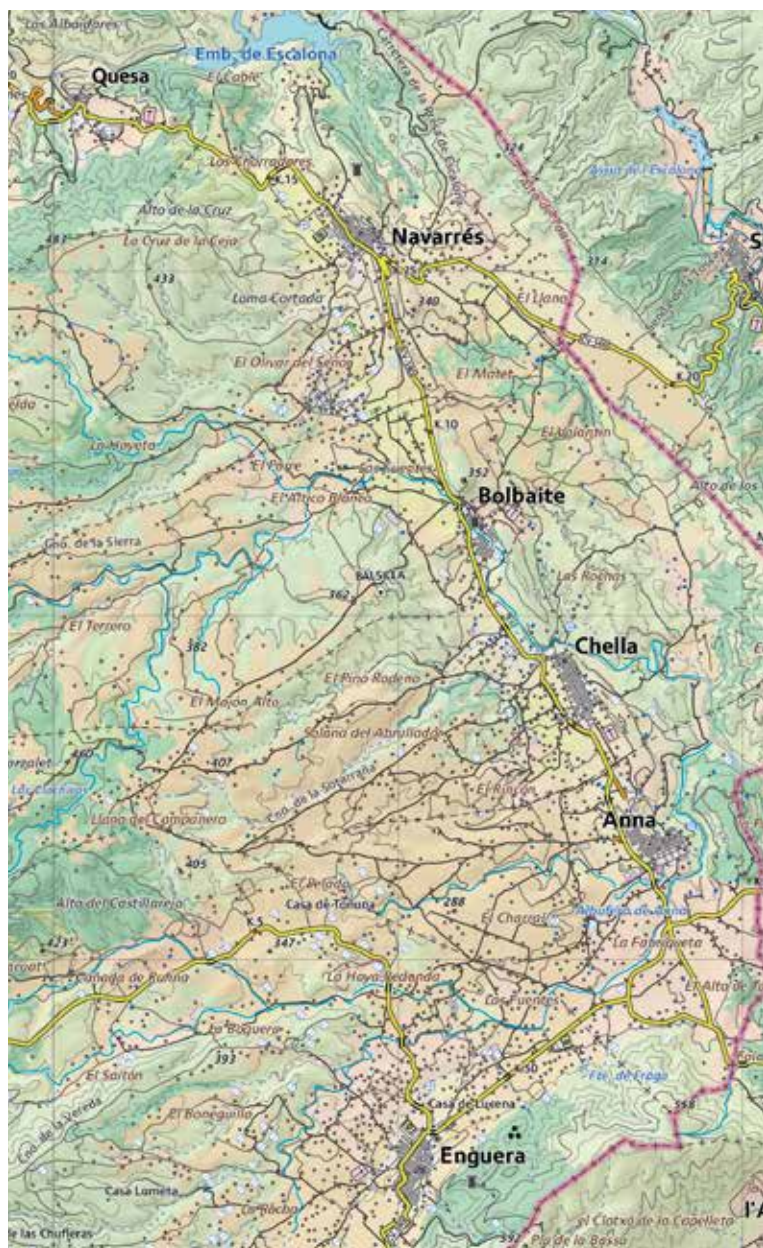
“NOS VAN A DEJAR EN BRAGAS”

LAS TRABAJADORAS DE FERRY'S LUCHAN POR SU PUESTO DE TRABAJO. LA EMPRESA PRETENDE DESPEDIR A 309 DE SUS 509 EMPLEADOS

Reportatge de David Arnanz amb fotografies de Fernando Cárdenas per a la revista *Interviú*, en la crisi final de l'empresa: “*Nos van a dejar en bragas*. Las trabajadoras de Ferrys luchan por su puesto de trabajo. La empresa pretende despedir a 309 de sus 509 empleados. Llevan más de media vida cosiendo ropa interior. Participaron en el éxito de una marca que vistió por dentro a más de una generación. Y ahora la empresa, después de trasladar la producción a Túnez y acumular 45 millones de euros en deuda, quiere dejar de confeccionar y dedicarse solo a comercializar, por lo que sobra más de la mitad de la plantilla. Trabajadores, sindicatos y Ayuntamiento de Canals (Valencia) denuncian otras intenciones. Es la crisis de una fábrica que acabaría con un pueblo.”

3 RUTA

ENGUERA ANNA NAVARRÉS

Trabajadores y propietarios de la fábrica Piqueras y Marín, 1918.

ENGUERA

1. CNS	7. NACAR S.L.
2. CIRCULO OBRERO CATÓLICO	8. BLAPER
3. SUCESORES DE SEVERINO GONZÁLEZ	9. PLÁSTICOS ÁLVAREZ
4. PIQUERAS Y MARÍN	10. VAPOR DE SAN JAIME
5. BEYTOM	11. INCROSA
6. HERMANDAD DE LABRADORES Y GANADEROS	12. TINTES TEXTILES
	13. INDUSTRIAS TEXTILES DIVERSAS

1. CNS: Edificio que ocupa el solar donde estuvo la sede local de Falange y de la CNS (sindicato vertical) de Enguera en la dictadura franquista, en la actual Plaza de la Comunidad Valenciana.

2. CIRCULO OBRERO CATÓLICO: Edificio que ocupa en la actualidad el solar donde estuvo la sede del Círculo Obrero Católico de Enguera.

3. SUCESORES DE SEVERINO GONZÁLEZ: Vista aérea de la fábrica, ya desaparecida, y edificio residencial que ocupa su lugar.

4. PIQUERAS Y MARÍN: Chimenea de la fábrica Piqueras y Marín, único vestigio conservado de la factoría textil.

5. BEYTOM: Fábrica de pantalones Beytom.

6. HERMANDAD DE LABRADORES Y GANADEROS: Acto al exterior de la Hermandad Sindical de Agricultores y Ganaderos franquista.

8. BLAPER: Fábrica de pantalones Blaper.

9. PLÁSTICOS ÁLVAREZ.

10. VAPOR DE SAN JAIME: Imagen actual, vista desde la Fuente Cañez.

11. INCROSA: Conjunto residencial construido sobre el solar que fue de INCROSA Industrias del Crochet S.A.

12. TINTES TEXTILES: Edificio en desuso y desmantelado.

13. INDUSTRIAS TEXTILES DIVERSAS: Industrias textiles de diversos propietarios.

Imágenes de la antigua fábrica Piqueras y Marín (Enguera): foto aérea del conjunto fabril desaparecido, empleados de almacén y administración en una fotografía de los años 60, y vista desde el muro exterior.

La producción de tejidos de lana en Enguera se remonta al siglo XVI, alcanzando su auge en el siglo XVIII tras la Guerra de Sucesión. Enguera, a la par que Bocarrent, Ontinyent y Alcoy, se convirtió en uno de los principales productores de tejido de lana en España, exportando incluso al Reino Unido y Francia.

“L’organització de la producció era de caire gremial i es basava en una divisió per zones de les tasques: els mestres centralitzaven certes tasques del procés a Énguera mentre d’altres situats a Anna i Estubeny en realitzaven el batanat i el tint o el filat, que es feia a domicili. Els sectors tèxtil enguerí va entrar en decadència a mitjans s. XIX. L’estructura productiva va esdevenir totalment obsoleta. La solució va ser possible amb la unió de tots els productors per constituir la Societat de Fabricants de Draps el 1858 i la creació del VAPOR SANT JAUME en 1866. D’aquesta societat va formar part Jaume Aparicio Palop, que el 1890 es va establir a l’Alcúdia de Crespins i va començar la producció tèxtil de forma modesta. Amb el temps crearia una important fàbrica de teixits de llana.” (J.A. Cebrian, 2001)

La antigua fábrica de tejidos de lana Piqueras y Marín, símbolo de la riqueza industrial de Enguera, estuvo activa hasta la década de 1970. Fue un motor económico y un referente comarcal, ofreció empleo a muchas familias. Se recuerdan huelgas y protestas laborales en la fábrica, con encierros de trabajadores para exigir mejoras. Su quiebra supuso una profunda crisis para Enguera en los años 80. Una encuesta realizada en 2023 para un proyecto participativo de recuperación comunitaria de los espacios de la fábrica ha puesto de relieve su importancia en la memoria colectiva. Muchos recuerdan el sonido de la sirena que marcaba los turnos de trabajo, especialmente el de las 13:00 h., que organizaba la vida cotidiana del pueblo. El trabajo en esta fábrica es una vivencia que recorre a menudo dos o tres generaciones de abuelos, padres e hijos que fueron empleados de Piqueras y Marín. La chimenea destaca en el horizonte de Enguera, junto al campanario de la Iglesia Arciprestal de San Miguel Arcángel y el Convento de Carmelitas Descalzos. Es una idea compartida la necesidad de preservarla y restaurarla como elemento valioso que conecta el pasado con el futuro del pueblo.

De izquierda a derecha: Fernando Chorques Real, Pedro Sánchez Iglesias, Gemma Sánchez Aparicio, Miguel Beneyto Simón, Miguel Castillo Gómez, Enrique Sánchez Simón y José Sanz Gómez. Al pie, Pep Aparicio Guadas. Foto de la entrevista colectiva en la Casa de la Cultura, el 18 de diciembre de 2025.

TRABAJADORES Y SINDICALISTAS DE ENGUERA

Conversación en la Casa de Cultura, 18 de diciembre de 2025

Enguera ha sido un pueblo poco revoltoso. Se ha movido mucho a finales del XIX y principios del siglo XX, hasta 1939. Antes de la guerra, el sindicato más importante es la CNT. Luego con la represión franquista desaparece todo absolutamente, se castiga mucho a la gente. Así durante la dictadura ha sido una población obediente, conformista, temerosa. Resurgen las izquierdas a partir de 1965 o 1968, pero como organizaciones sólo desde 1974. Primero reaparece la UGT y surge CCOO, luego el PCE básicamente con gente que viene de la emigración a Francia como Ramón Chorques o Miguel Vila que viene de Terrassa, y el PSOE. Otro núcleo es el comunista de Bandera Roja, formado por jóvenes con estudios. La USO no tuvo fuerza, solo hubo militantes en INCROSA, que luego pasaron a CCOO.

En la dictadura no hubo inmigración, al contrario, en aquella época se iban del pueblo. Muchos iban a trabajar a Terrassa por necesidad, porque se cobraba bastante más que aquí. En 1961 se van 25 o 26 personas, incluidos los hijos, es el año de mayor emigración. La mayor parte de los que marcharon en los años 60 se quedaron en la provincia de Valencia, aunque algunos se fueron a Francia, pero en el imaginario del pueblo está muy presente la emigración a Terrassa. Gemma Sánchiz recuerda que muchos pasaban por casa de su tía en la avenida de Sarrià, en Barcelona, donde la dejaba su padre cuando iba de temporero a Francia. En verano, los de Terrassa llegaban en autobús a pasar las vacaciones en Enguera. En una circular del 4 de diciembre de 1962, el Delegado Provincial de Trabajo solicita al ayuntamiento que notifique mensualmente los datos de emigración. Pero el ayuntamiento oculta entre el 70 o 75 % de la emigración, mucho más en el caso de las mujeres.

Miguel Beneyto (Enguera 1954) empezó a trabajar en Piqueras y Marín en 1973, como administrativo en oficinas de la calle Patriarcas y una vez al año salía de viajante, a vender mantas. La fábrica cerró en 1978 en el contexto de la crisis del petróleo, tenía maquinaria y procesos de producción anticuados. Cuando se plantea el cierre había unos 130 trabajadores en plantilla. Miguel tenía mucha movilidad por todas las secciones y veía que se iba a cerrar. Los delegados sindicales eran de la época franquista, él observaba quiénes eran más combativos. Se presentaron a las elecciones sindicales en 1978 por CCOO, que se formó en Enguera en reuniones en la casa de Miguel López. Todo el proceso de cierre de la fábrica lo llevó CCOO. No había otra candidatura: estaba Miguel Castillo, Miguel "el Reventao", Teófilo, Antonio Albert, Perico, Pedro Barberán, Rafael Garrigós... eran ocho. Ese comité de delegados gestionó el día a día de la negociación, con reuniones con la empresa y con el delegado del gobierno en Valencia. Aunque la continuidad de la fábrica era inviable, luchaban para que no se cerrase y vieron la oportunidad de acogerse al plan de reconversión del textil lanero. En Terrassa estaba Ricardo Simón, sindicalista de la UGT con el tenían contacto. Su padre, Ricardo Simón Moneris, fue alcalde de Enguera durante la República, fusilado por los franquistas. Simón facilitó los contactos con sindicalistas catalanes para gestionar el cierre de Piqueras y Marín. Consiguieron acogerse a la reconversión, aunque implicaba la destrucción de maquinaria la empresa lo aceptó. La plantilla era de gente mayor y la indemnización fue bastante buena para trabajadores y empresa. Pagó el Fondo Salarial, no la empresa. Piqueras aceptó porque se hizo una medida de presión: iban a trabajar pero al terminar la jornada se quedaban encerrados, tanto mujeres como hombres.

Miguel Castillo (Enguera, 1935) empezó a trabajar con 16 años como carpintero y con 18 pasó a tejedor en Piqueras y Marín. Sabía tejer porque lo había aprendido con un cuñado que trabajaba con un telar en su casa. Firmó tres meses de prueba y luego se quedó en plantilla. A la vez que trabajaba en Piqueras, iba a hacer horas con “el molinero”. Se tejían muchas mantas enguerinas. Luego pusieron el picado, no dibujado, con telares de tipo Goya. Hacían las fajas con dibujos a mano. Había que cortar las canillas, eran largas y no entraban. Luego pusieron un pedal para apretar y admitir más hilatura, pero no funcionaban bien y ya pasaron a cuatro telares, tipo Jacquard. Todo se hacía a mano. La sirena de Piqueras y Marín, “el pito”, tocaba a menos cuarto y a las dos, pautaba la vida de todo el pueblo.

Enrique Sánchez (Enguera, 1942) se fue a Terrassa a trabajar con 17 años y, pasados dos años, volvió. Estuvo 12 años trabajando en Anna, tejiendo, en la empresa Industrias Aparicio, con antigüedad en la empresa desde 1962. En Anna aprovechaban el salto del agua. Nácher y Carbonell (NACAR S.L.) compran Textiles Aparicio, que era de dos hermanos, con fábricas en Enguera y Alcoy. Los telares estaban en Anna, en Enguera estaban los almacenes y en el Vapor tenían la hilatura. Nácher era de Alcoy y traslada de allí la tradición empresarial, pero no tenía dinero, lo tenía su socio alcoyano, Indalecio Carbonell, que compró la empresa hacia 1976. Enrique era enlace sindical y defendía a los trabajadores, eso a Nácher no le interesaba. Quería despedir a un trabajador ya mayor de Anna. Enrique lo defendió y el empresario perdió el juicio. Lo envió a trabajar al Vapor, a limpiar el camino con una azada como castigo. Con los años, Enrique ha desarrollado fibrosis pulmonar del polvo del hilo. La fábrica se quemó dos veces. Después del segundo incendio, los trabajadores se quedaron la empresa en cooperativa, HILEN S.A. Hilaturas Enguerinas S.A., en 1981, con Nácher como socio también. A los dos años volvió a quemarse por otro incendio y ya cerraron definitivamente, con tres trabajadores que actuaron como liquidadores. Enrique fue delegado sindical por UGT y primer alcalde de Enguera en democracia, por el PSPV-PSOE de 1979 a 1999. Durante su mandato se construyó el polígono industrial en los terrenos de el Vapor y se derribó la sede de la Falange, el solar es ahora la plaza de las Palmeras, e hizo de la cárcel la Casa de la Cultura.

Gemma Sánchez (Enguera, 1958) entró a trabajar en Industrias del Crochet S.A. (INCROSA) con 14 años, en enero de 1978. Era una empresa textil de producción y fabricación de elásticos, ropa interior. Era de la familia de Sucesores de Severino González. Se creó a principios de los 70, su propietario era Ernesto Jordá González y su hijo era el gerente. Los Jordá en origen eran extremeños, telegrafistas, trabajaron en muchos sitios. Los hijos nacieron en Mataró y desde allí fueron a establecerse en Enguera. En INCROSA se organizó la USO en 1978, por Manolo Albalat y Tere Perales, también CCOO y la UGT. La candidatura más votada fue la USO. Gemma era afiliada al PSOE y como tal tuvo que ser de la UGT. La plantilla era de unas 70 personas, la mayoría mujeres, con reparto de mucho trabajo a domicilio en toda la comarca. No era una empresa problemática en el plano sindical, les daban todo lo que pedían. En realidad era una empresa conformista, la mayoría de hombres tenían faena fuera del turno y las mujeres tenían “sus labores” en casa. Vino la crisis del petróleo y despidieron a casi la mitad de la plantilla, a más hombres que mujeres. Así pudo remontar hasta que entre 1987 y 1991 entró en quiebra y cerró. Hacia 1987 o 1988, el enguerino Pepe Cerdá Aparicio llegó como asesor a tres empresas del pueblo para modernizar los procesos de producción: cronometrar para aumentar ritmos, pasar de mañana/tarde a turnos y

Contrato de trabajo de Enrique Sanchiz como "diablero" de hilados en la fábrica NACAR S.L. (Nácher y Carbonell), 30/04/1978 (antigüedad en la empresa desde 1962).

Empresa y domicilio NACAR, S.L. Pl. Caudillo, 6		Trabajador SANCHIZ SIMON, Enrique	
Código de trabajo y domicilio NACAR, Cno. Cañez, s/n.		Categoría profesional Diablero	
N.º inscripción en Reg. San. 46/88.252		N.º Libro Municipal 97	
Fecha de inscripción en Reg. San. 1-10-1.962		N.º afiliación Reg. Social 46/756.135	
PERIODO DE LIQUIDACIÓN del 1 de Abril al 30 de Abril de 19 78			TOTAL OMB 30
I. DEVENIDOS. Importe total 21.433			
A. PERCEPCIONES SUJETAS A COTIZACIÓN EN EL RÉGIMEN GENERAL DE LA SEGURIDAD SOCIAL			
1.1. Percepciones de carácter salarial		Total 16.410	
SALARIO BASE			
COMPLEMENTOS SALARIALES			
Percepciones	Asignación	Idoneidad	Todas
	92		
Puntos de trabajo	Traslado, primas y subsidios		
			1.480
Porcentaje a efectos de trabajo	Indemnidad	Antigüedad	Subsidios y otros
De indemnidad percibida superior a un mes	Calificaciones extraordinarias		Participación en beneficios
			1.792
En especie	De inestabilidad		
1.2. Percepciones de carácter accesorial y accionarial empresarial			
B. PERCEPCIONES NO SALARIALES EXCLUIDAS DE COTIZACIÓN EN EL R. G. DE LA SEC. SOCIAL			
Subvenciones e ingresos			
Preparación de la Seguridad Social			
	Proporcionada a la familia	Accesoria e indemnitaria	
	1.721		
Nóminas voluntarias de la acción protectora de la S. G. y primas de riesgo, indemnidad voluntaria percibida por los empresarios			
			1.721
A. TOTAL DEVENIDOS 21.433			
II. DETERMINACIÓN DE LAS BASES DE COTIZACIÓN AL RÉGIMEN GENERAL DE LA SEGURIDAD SOCIAL			
I. BASES DE COTIZACIÓN EXCEPTO PARA ACCIDENTES DE TRABAJO Y E. P.			
1.1. Base total de cotización		1.2. Despeje de la base total	
BASES SUJETADA			
Retenciones	19.712	Asignación del trabajador	
Reventa de los propios productos	2.946	Grupos	Importe
		3	17.430
TOTAL	22.658	Porcentaje	920
		BASES SUJETAS INDIVIDUALMENTE	5.250
		BASES SUJETAS COLECTIVAMENTE	5.115
			278
E. BASES DE COTIZACIÓN POR LAS CONTINGENCIAS DE A. T. Y. P. 17.712			
II. DESUCCIONES			
1. Aportación del trabajador a los fondos del Régimen General, Sindical y Fian. Previs.			
2. Ingreso Rendimiento de Trabajo Personal 16.660			
3. Anticipo 69			
4. ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~			
E. TOTAL A DEDUCIR 17.919			
LIQUIDO TOTAL A PERCIBIR EN EL mes de Abril de 78 3.514			

reducir plantillas con despidos. Se externalizó todo a talleres ilegales e INCROSA se queda trabajando solo para Ferrys, donde también Cerdá era asesor. Cuando Ferrys entró en crisis, INCROSA cayó con ella. En esa etapa final de la empresa, Gemma era encargada de confección. Ferrys les pasaba a fabricar lo peor, lo menos especializado, lo menos complejo, que se vendía en países africanos. Gemma repartía faena a domicilio para máquinas de tricotar por todos los pueblos de la comarca. Con el expediente de regulación de 1991, cobraron sus indemnizaciones y a casa. La mayoría de trabajadores eran empleados de la industria pero a la vez hacían jornales en trabajos de carpintería, albañilería, en el campo, etc. Al ser despedidos en marzo de 1991, muchos empleados se montaron pequeñas empresas.

Pedro Sanchiz (Enguera, 1942) entró a trabajar en Sucesores de Severino González a los 18 años, en 1960. Tenía hilatura de hacer canillas, urdidor para el telar y telares. Había quien llevaba cuatro o dos telares. La plantilla era de 82 trabajadores. Eran años en que ponías un duro y ganabas 20, pero cuando se complicaron las cosas no sabían por donde tirar. Era la única empresa de Enguera que hacía reconocimiento médico a la plantilla. Había tres delegados sindicales, se presentaron a las elecciones de 1978 por CCOO. Entonces la empresa iba bien y los sindicalistas esperaban ciertas fechas de grandes pedidos para plantear reivindicaciones y presionar, amenazaban con no hacer horas y entonces el empresario cedía para no perder dinero. Cuando se hacían solo las

ocho horas no era efectivo reivindicar nada. Entre los patronos se unían para no ceder, se reunían como patronal y acordaban estrategias. Una reivindicación fue hacer que constasen en nómina las cuatro horas extras que hacían de más. Se hacían a veces hasta 14 horas, que no les pagaban. En Sucesores de Severino González estaban dispuestos a concederlo, pero los otros empresarios no y no cedieron. Empresarios y encargados se pusieron muchos como empleados con altas remuneraciones para cobrar luego en los cierres. Eso no sucedió con Piqueras y Marín, pero con muchos otros sí.

En Sucesores de Severino González despidieron a los 82 empleados “por hacer tarde”, Pedro Sanchiz cree recordar que fue en septiembre de 1982. Eran fiestas, estaban desmantelando la fábrica sacando la maquinaria en camiones, y se corrió la voz en la plaza de toros, donde estaba todo el mundo. Luego hicieron una selección y se quedaron unos pocos trabajando, acabaron en el paro también y entonces pidieron asesoría al sindicato, pero tuvieron que apañarse solos. Tenían un fondo de dinero de los trabajadores, pero fue con su dinero particular como fueron a Barcelona a asesorarse. Un día de noche iba a Navalón, en la carretera le pararon por la lluvia y se encontró con una mujer de CCOO que le puso en contacto con un abogado muy bueno. Intervinieron dos abogados, uno por la UGT y otro por CCOO. Pasado el pleito, un abogado dijo que había otro recurso posible, poniendo 8000 ptas. cada uno a cara o cruz. Unos pusieron y otros no, unos cuantos se apartaron y otros siguieron el proceso. Ganaron. Se consiguieron 18 millones. Salían a 100 y pico mil ptas., algunos 200 mil, y eso no se entendía. Habían pasado dos años esperando y había urgencia por cobrar. El cierre de Sucesores de Severino González fue muy traumático, todos lo son pero éste más aún.

José Sanz (Enguera, 1959) entró a trabajar en Plásticos Álvarez en 1973. Recuerda muy malas condiciones laborales por culpa de los encargados. Era una plantilla de entre 12 y 15 personas. Se hacían turnos de 12 horas. Hicieron huelga por los turnos, en los últimos meses de Franco, no estaban de acuerdo y fueron a presentar una reclamación en la CNS. Al salir del sindicato vertical se encontraron con el empresario, que les llamó la atención.

Fernando Chorques Real (Enguera, 1960) se empleó en Plásticos Álvarez con 15 años, en 1975. Cuando Fernando salió con 14 años de la escuela ya estaba trabajando de escayolista sábados y domingos, pero estaba amargado de esa faena. Ganaba 800 pesetas en la escayola, trabajando de sol a sol, más el sábado. En Plásticos Álvarez le pagaban 599 pesetas, pero era más dinero el que ganaba porque las horas extras se pagaban a 25 pesetas. En Piqueras y Marín se pagaban a 20 pesetas. En Plásticos tenían mucha faena y las pagaban más. Conseguía más de 1000 pesetas. Hacían bolsas de plástico, traían las bovinas de Esplugues de Llobregat y sólo las cortaban. Trabajaban para Sueca y Alfarrasí. Luego pusieron una máquina impresora, para las bolsas de camiseta. En otra remodelación trajeron las extrusoras, con las que hacían el film, que imprimían y cortaban. Fernando llegó a ser encargado de turno cuando ya se pusieron las extrusoras. Había mucha faena y para mucha clientela, pero pocos trabajaban... Además todos tenían a la vez otros trabajos. Por ejemplo, él trabajó tres años de noche, de las 22 a las 6 de la mañana, luego al campo hasta las 13 h. y pico. En 1982, antes de la *riuà*, se quemó la fábrica, se incendió. Los trabajadores acordaron con el empresario que les pagaría poco a poco. Había tres o cuatro empleados que eran hermanos, se acordó que uno iba a la calle y el otro seguía. A Fernando la empresa le quedó a deber más de 200 mil ptas. Los sucesores cerraron sin asumir deudas y abrieron en otra parte.

ANNA Y NAVARRÉS

Imagen actual de las antiguas instalaciones de Hilaturas Anna (arriba) y de TAVEX en Navarrés (abajo).
Fotos: Manolo Ares, 2024

“Ahora es una planta de reciclaje de plásticos o algo así, ya no es Tavex. Hacía tela vaquera. Cuando yo era pequeño la conocíamos como la fábrica de Lois. La compraron los hermanos Sáez Merino, que eran de Millares. Tenían esa fábrica y otra nave en Alginet. La de Millares fue la primera en cerrar porque la comunicación por carretera era malísima. A finales del 77, en Navidades, hubo un intento de cerrar la fábrica Lois de Navarrés o, por lo menos, de hacer una buena criba de trabajadores y tirar a media plantilla a la calle, lo que llevó a toda la gente a manifestarse, incluso hubo trabajadores que se encerraron en la fábrica para evitar los despidos. En una población tan pequeña, la mitad del pueblo trabajaba en la fábrica y era el sustento de muchas familias. Finalmente la empresa reculó. Curiosamente nueve meses después hubo un *babyboom* en el pueblo, los mayores nos dicen que somos los hijos de la huelga. Yo nací justo nueve meses después, en septiembre del 78.” Testimonio de Tomás (Navarrés, 1978)

Francisco Juan Caballero (Hospitalet del Llobregat, 1964)

Su abuelo materno fue a la guerra del 36 y volvió tuberculoso, contagió a su mujer y los dos murieron. Quedaron huérfanos dos niñas y un niño. A las niñas las pusieron a servir. La madre de Paco se casó con su padre, que era de Navarrés, y emigraron a Barcelona. Allí nació Paco y al año volvieron. Estudió en el colegio San José de San Calasanz, el único del pueblo, solo la EGB. Se puso a trabajar a los 15 años en la agricultura, a coger apio, fresa, manzana, naranja. A los 16 se puso en la construcción, de peón con albañiles del pueblo. Luego estuvo año y medio o dos años trabajando en Fran-Juan, una empresa de Sellent de obras públicas, de asfalto de carreteras. Hizo la mili en

Ceuta en el 1984/85 y al volver se puso a trabajar otra vez en la construcción, hasta que cuatro o cinco años después entró en TAVEX, de plegador de tela.

TAVEX se instala en Navarrés entre 1974 y 1976, empezó a producir en 1978 o 1979. La fábrica tenía secciones de tejeduría, acabados y repasadoras. El hilo venía de Alginet y casi toda la tela que producían se enviaba a corte y confección a Túnez. Las repasadoras puntuaban la calidad del tejido final. Se embasaba en palés por piezas clasificadas según metros y puntuación de calidad. La hilatura de Alginet cerró antes que TAVEX y el hilo que después del cierre suministraban a la fábrica de Navarrés era de peor calidad. Paco estaba en una máquina de acabado que llamaban Monfort. Los telares eran de marcas alemanas y suizas. Tenían sección de I+D para probar diferentes aprestos.

A los cinco o seis años recuerda dos huelgas muy fuertes para cobrar más. Estuvieron a punto de llevarse la fábrica, pero se evitó por mediación del alcalde que había cedido los terrenos y tenía mucha amistad con los Sáez Merino. El incentivo que se pagaba lo decidían los encargados, de favor, no había un sistema regular y objetivo. Paco entró en el comité de empresa y lucharon para que lo hubiese. El sindicato dominante en TAVEX era la USO, porque siempre les votaban los cualificados (técnicos y administrativos), que eran muchos, mientras que el personal obrero se inclinaba más por CCOO. La USO era el sindicato más afín a la empresa. La composición habitual del comité de empresa era de 5 delegados de USO, 4 de CCOO y 1 de la UGT.

Los trabajadores empleados en TAVEX venían desde Enguera, Xàtiva, Anna, Chella, Bolbaite y Bicorp, además del propio pueblo de Navarrés. Eran 270 en plantilla. Cada uno venía en su vehículo. Al principio había en plantilla un 25% mujeres y un 75% hombres, pero luego se dieron cuenta que las mujeres en tejeduría eran más cuidadosas que los hombres y emplearon a más. Había 12 mujeres empleadas como repasadoras. En laboratorios todos eran hombres menos la encargada, que era una mujer de Xeraco. En la USO todo eran hombres. En CCOO tenían 3 hombres y 2 mujeres, al final 3 mujeres (Lina Calatayud, Marina Martínez

y Eva Juárez) y dos hombres (Juanjo Grau y Paco). En los otros sindicatos no había mujeres delegadas.

Cuando se reunía el comité de empresa de TAVEX, los de CCOO plantearon que no les parecía bien el incentivo. Se acordó al cabo de reuniones con la empresa que el incentivo se repartiese de forma racional y por igual: el monto total se repartía por igual según incremento de producción. El reparto del incentivo dejó de ser proporcional al salario, era igual para todos. Eso pudo ser en el 1993 o 1994. CCOO se encargaba de hacer el reparto de los 5 turnos, el calendario laboral.

Vino el expediente de regulación. En 2006 empezaron ya a mover gente a otras fábricas que estaban comprando. Montaron una empresa en Marruecos, allí tuvieron que poner un grupo electrógeno porque no tenían luz. Aquí pagaban 1100 € por trabajador y allí 200 € sin pagar seguridad social. En México y Argentina lo mismo, aunque allí compraban fábricas ya existentes. Ya en el proceso de ir a cerrar la fábrica de Navarrés, traían la tela tejida en Marruecos en lugar de enviarla directamente a Túnez, para que así se hiciese el repaso y saliese como fabricada en España. Para el cierre hubo muchas reuniones, con inspectores de trabajo de Valencia y el conseller de industria. Pasaron de ofrecer 50 en lugar de 30 días por año trabajado como indemnización, con un tope de 90 mil euros por trabajador y prejubilaciones a partir de 52 años. O te acogías a la prejubilación o a la indemnización.

TAVEX cerró en 2008. En CCOO de Navarrés había unos 60 o 70 afiliados. Se invitó a seguir afiliados hasta que se cerrase todo el expediente. Con los expedientes se afilió más gente para que los gestionase el sindicato. Se hacía pagar una cuota extra como si se hubiese estado afiliado años, para que no fuese afiliarse en plan oportunista. La empresa, al que iba por libre, le decía: nosotros nos entendemos con los sindicatos. Vino un economista de CCOO y dos o tres abogados de Valencia, la asesoría de la estructura sindical era decisiva. Paco recuerda a un delegado que vino de Ontinyent o Alcoi, Miguel Angel Castelló, un delegado liberado de alguna empresa de por allí.

En Anna había textil y también lo cerraron. La fábrica se llamaba HILATURAS ANNA, propiedad de un empresario de Montaverner, hermano de los dueños de El Trovador. Ahí también estaba CCOO, el SI y UGT. Cerró y luego compró la fábrica un empresario que se dedicaba a la hostelería.

Fuente: Entrevista por el autor a Francisco Juan Caballero en Navarrés, 27 de enero de 2026. Archivo Histórico de CCOOPV

4 RUTA VALLADA MOIXENT

La indústria característica de Vallada i Moixent, la fabricació de mobles de vímet, va aparèixer com una alternativa al treball agrícola. Aprofitava el tradicional art de teixir fibres vegetals. Poc abans de 1890, Ramón Cerdá Garrido "el Català" va crear el primer taller de cistelles de vímet i el seu fill va constituir a principis dels anys 20 una fàbrica, coneguda com La Rejilla, de mobles d'estiu. La creació en gener de 1948 de la Indústria del Mimbre S.L. per unió de 12 socis propietaris de taller va capgirar l'economia del poble. El motiu d'unir-se fou l'exigència de la Inspecció de Treball de donar d'alta en les assegurances socials a tot el seu personal empleat. Encara que mai va ser una col·lectivitat, va ser coneguda popularment com "La Col". A canvi d'estar assegurats i amb millor jornal, el personal va haver d'acostumar-se a la disciplina dels horaris de fàbrica. L'empresa va arribar als 250 empleats i exportava la major part de la producció. La forta demanda americana va fer créixer com a complement el treball familiar a destall a domicili. En la dècada de 1950 van nàixer més empreses del sector, com la de Marcos Garrido o la de José Cerdá, més tard Industrias Cerdá. En la dècada de 1970, la indústria es va reorientar a fer mobles de jonc i canya, amb matèria primera importada d'Indonèsia. En 1971 naixen Industrias Gabar i altres més en Vallada i Moixent. Industrias Cerdá S.A. va ser l'empresa líder en mobles de rattan, va renovar instal·lacions i va arribar a ocupar 275 persones en plantilla. En la dècada de 1990, les dificultats per proveir-se de matèries primeres i la competència asiàtica van afonar el sector. La Indústria del Mimbre S.L. desapareix en 1997 i Industrias Cerdá en 2003.

Treballadors (dalt) i socis (baix) de la empresa la Indústria del Mimbre S.L., "la Col".

[pàgina següent]
Treballadors de la fàbrica Garrido, 1944.

Secció de cistelleria de Industrias Cerdá, c. 1957.

Expositor de Industrias Cerdá en la Fira del Moble de 1970.

José Luis Colomer Tortosa (Vallada, 1957)

És fill de famílies treballadores. En la seua casa no es parlava molt de política. La seua àvia materna va ser represaliada pel franquisme, diuen que va morir del disgust, la van rapar, un escarn, va emmalaltir. El seu pare era treballador a la fàbrica de Cedolesa, en Alcúdia de Crespins. Allí va aprendre Colomer la cultura de la lluita obrera i sindical, perquè en Cedolesa ja hi havia reivindicació i lluita obrera contra el franquisme.

El referent sindical de CCOO en Cedolesa va ser Emilio Albentosa. També va ser important participar i reunir-se amb els amics de Vallada en un grup cultural juvenil que es deia Avant Junts, de gent jove de totes les tendències. D'Avant Junts van eixir els joves obrers que van formar uns CGT i altres les CCOO a Vallada, des de que en 1977 i 1978 van vindre sindicalistes de València i es van convocar assemblees al cinema del poble, de fins a 600 assistents. El cinema era propietat del "Tío Terol", un home que havia sigut militar de la República. Encara vivia llavors i els cedia la sala per a celebrar assemblees, tant sindicals com de partits polítics en les campanyes electorals. Avant Junts va arribar a muntar la setmana cultural del poble, amb concerts d'Al Tall, de Lluís el Sifoner, de Lluís Miquel i els 4 Z. La majoria de joves que estava al capdavant d'Avant Junts es van fer militants de diversos sindicats i partits, molts van estudiar en la universitat. Amb el temps es va desvirtuar molt i després es va dissoldre. El capellà va muntar un altre grup, Creixquent, que es va emportar molta gent.

José Luis Colomer va fer els dos primers cursos de batxillerat per lliure, s'examinaven a Xàtiva. Després va estudiar com a alumne presencial en l'Institut Josep de Ribera, en Xàtiva, i en el de Canals des que el van obrir, fins a quint. Va acabar sext de Batxillerat a Xàtiva. Es va posar a continuació a treballar en Indústries Cerdà, en 1974. A la tardor de 1977 es va afiliar a CCOO i amb altres militants va promoure la convocatòria d'eleccions sindicals en l'empresa. El primer secretari general de CCOO de La Costera era un mestre del PCE, Juan Ramón. És el que li va ensenyar sindicalisme, a entrar en les empreses. Li acompanyava a la zona de la Font de la Figuera, Vallada i Moixent. Eren les primeres de la democràcia i encara es votava per separat, per estaments. En Cerdà va eixir un comitè d'empresa desmanegat, sense més. En les següents eleccions sindicals el van acomiadar. Era desembre de 1982 i portava huit anys treballant en Cerdà. Va presentar la sol·licitud de convocatòria d'eleccions i passats dos dies li van donar carta d'acomiadament, a ell i a dos més: José Guillén, afiliat de CCOO i del PCE, i a un xic jove, José Pastor, fill de qui era llavors secretari de la cooperativa agrícola i referent del PCE a Vallada des de la guerra.

Quan el van acomiadar, Colomer ja estava casat i amb una filla. Els advocats del sindicat van interposar demanda per acomiadament improcedent que va guanyar, l'empresa l'indemnitzà però va mantindre l'acomiadament. Es va posar a buscar treball. En la cooperativa li donaven faena temporal, quan arribava un camió de guano o en la taronja. Després va intentar pel seu compte fer alguna fabricació artesanal de coses de decoració. En 1987 es va presentar en la universitat a l'accés per a majors de 25

anys i va començar estudis de Graduat Social. Es va posar al mateix temps a col·laborar en eleccions sindicals i va entrar en la unió local de CCOO de Vallada, on va passar a formar part del consell i després de l'executiva comarcal. En períodes electorals, que en la dècada de 1980 duraven tres mesos cada quatre anys, col·laborava amb sindicalistes, sobretot en el sector de la fusta, el que més coneixia. CCOO tenia a Vallada 350 afiliats de la fusta, uns 200 a Cerdà i 150 en altres empreses. Mentres, es va posar a treballar de listero en la construcció de la presa d'Escalona, on va treballar durant tres anys, compatibilitzant el treball amb els estudis. Quan portava sis mesos en l'empresa convoquen eleccions. Les va guanyar CCOO amb set delegats i la UGT ontingué dos. Eren més de dos-cents treballadors, l'empresa era Obres i Construccions Padrós, després es va fusionar amb una altra i van formar Activitats en Construcció i Servicis ACS. Des de la federació de construcció i fusta de CCOO, FECOMA, conviden a Colomer a incorporar-se al treball sindical, ni alliberat ni contractat, per acumulació d'hores sindicals dels altres delegats. Anava alhora a la universitat, tres dies a la setmana a les vesprades. Passa a treballar en les obres de construcció de la línia 5 del metre de València. Llavors ja des de FECOMA el trauen amb un permís sindical dels negociats amb Dragados, va estar així un parell d'anys. Cap a 1992 entra com a secretari d'organització de FECOMA. Va formar part del consell del País Valencià, del consell federal i, en 2004, va assumir la secretaria general de FECOMA del PV. En 2017 va ser elegit membre de la direcció estatal de la Federació de Construcció i Fusta de CCOO (FECOMA), la qual va passar a denominar-se de Habitat després d'unirse amb Activitats Diverses. En 2022 es va jubilar i des de 2024 forma part de l'executiva de pensionistes de la unió intercomarcal de CCOO.

En CCOO de la construcció i la fusta, FECOMA, quan el boom de la construcció fins a 2011, es va afiliar a molts immigrants. A vegades les empreses portaven contingents, per exemple peruans a Dénia per a construir urbanitzacions, a un ritme de quatre cases al mes cada quadrilla de set peruans i van portar 30. Alguns es van quedar més temps després de la crisi. Els tenien en barracons, sense contractes, per Gandia i La Safor. El sindicat va denunciar moltes d'estes situacions d'abús laboral i va haver-hi multes d'Inspecció de Treball i condemnes en els Jutjats. En FECOMA PV van arribar a tindre 28 mil afiliats, uns deu mil de fusta i la resta de la construcció. En la federació estatal eren uns 100 mil afiliats, d'ells el 28% del PV. Molts d'aquells immigrants tenien ja experiència sindical, per exemple els peruans triaven representants en començar cada obra i tenien cultura associativa. També els equatorians. Va haver-hi problemes amb els cubans perquè feien arrendament de mà obra, perquè necessitaven divises. Els subsaharians que venien no tenien cap cultura associativa ni sindical.

En 1982, després de la derrota en les eleccions generals, es va afiliar al PCE. Va ser l'any en què el van acomiadar d'Indústries Cerdà. En 1983 es va presentar a les eleccions municipals pel PCE i va ser triat regidor, en eixe mandat pel PCE i en el següent per IU. Estava en el sindicat i pensava que no era el PSOE sinó el PCE el que defenia als treballadors. Políticament li va influir molt Joan Francesc Peris. Colomer va ser 12 anys regidor de Vallada. Ho va deixar quan en el sindicat es van aprovar les incompatibilitats, perquè estava en l'executiva federal del PV, i llavors va agafar la regidoria José Luis Linares Navarro. Colomer es va oposar a les incompatibilitats perquè opinava que deixava els pobles desmantellats.

Font: Entrevista de l'autor a José Luis Colomer en Vallada, 29 de gener de 2026. Arxiu Històric CCOO PV.

Biblioteca Municipal, antiga Casa Panera o Casa del Pòsit, construïda en 1789, després seu de "les Escoles Velles" fins la dècada de 1970. Va ser el lloc de reunió de l'associació Avant Junts.

Edificis de les antigues fàbriques de La Rejilla, Gabar, Cerdà vella i La Col.

Edificis de les antigues fàbriques d'Industrias Cerdà.

Altre edifici de les antigues fàbriques d'Indústries Cerdà.

Bibliografia

- Cebrian i Molina, Joan Antoni, *El desenvolupament industrial de Canals*, Canals, Ajuntament, 2001.
- Contreras Navarro, José Luis, Juan Ramón Gallego Bono y José Nácher Escrice, "Crisis industrial y reacción territorial: el caso de Canals (Valencia)", en *La Revista de Canals*, octubre de 2016 (publicado originalmente en *Sociología del Trabajo* 43 (Tardor 2001).
- DD.AA., *La Transició a la Costera*, Xàtiva, Associació d'Amics de La Costera, Institut d'Estudis Comarcals, 2021.
- Equipamiento Enguera: documento participación pública para un nuevo equipamiento en el municipio de Enguera*, Cercle, Ayuntamiento de Enguera. Ignacio Díez Torrijos y Anna Bonet Asensi (equipo redactor). Konstantina Pagkalou, Asimina Talajupi, Iván Ramón Navarro y Julio Díaz García (soporte técnico), [2023]. Accesible en web: <https://www.enguera.es/es/noticia/equipamiento-enguera-documento-participacion-publica> (consulta: 19-06-2025).
- Garrido Penades, Héctor i Pelejero Vila, José Aurelio: *Vallada: una antigua villa que mira al futuro*, Vallada, Ajuntament, 2009.
- Mascarell, Purificación, "La paperera xativina de San Jorge: 'grandeur', 'tempus fugit' i 'ruin porn'", *Valencia Plaza* 16/11/2023 (consulta 30/01/2025: <https://valenciaplaza.com/la-paperera-xativina-de-san-jorge-grandeur-tempus-fugit-i-ruin-porn>).
- Polop Morales, José Antonio, i Maite Moreno Sánchez, "Geografía i gènere. Les dones en la indústria tèxtil. El cas de l'empresa Ferrys".
- Verdet Gómez, Federico, "La industria papelera de La Costera (Valencia)", en *Actas del IX Congreso Nacional de Historia del Papel en España*, Universidad de Zaragoza, 7-9 julio 2011, pp. 319-342. Accesible en web: <https://ahhp.es/pdf/2011-Actas-IX-Congreso-AHHP.pdf> (consulta: 6-3-2026).

Agraiments

A José Luis Colomer, José Ramón Garrido, Manolo Ares, Paqui Borox, Pedro Brígido, Raül i Miquel Alcocel. A totes les persones participants en el Taller de Memòria Obrera i Democràtica del Centre Públic de Formació de Persones Adultes de Xàtiva, patrocinat per l'Ajuntament en el curs 2023-2024.

PRESENTACIÓN

Pere J. Beneyto

1

LAS HUELGAS DE 1976 Y EL CONFLICTO DE LA MADERA EN VALENCIA

Pere J. Beneyto

2

ALICANTE, 1976: HUELGA DE LA CONSTRUCCIÓN

Carlos Salinas Salinas

3

TREBALL I MOVIMENT OBRER EN ONTINYENT I LA VALL D'ALBAIDA 1950-1980

Alberto Gómez Roda

4

TREBALL I MOVIMENT OBRER EN LA COSTERA I LA CANAL DE NAVARREÀS 1950-1980

Alberto Gómez Roda

5

MEMORIA OBRERA DE MACOSA: LA GRAN FACTORIA METALÚRGICA VALENCIANA

Francisco Signes Martínez

EDITA

feis
Fundació d'Estudis i
Investigacions Sociològiques
CCOO

COL·LABORA

Diputació
de València

Memòria
Democràtica